

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

İçindekiler Tablosu

1. Giriş	2
<u>1.1. Araştırmanın Tarihçesine Bir Bakış</u>	2
2. Peçeneklerin Erken Tarihi	4
<u>2.1. Etnik İsim ve İlk Geçişleri</u>	4
<u>2.2. Kangar sorunu ve Peçenek Boy Düzeninin Doğduğu Yer</u>	7
3. Peçenek Boy İsimleri	9
<u>3.1 Boy İsimlerinin İkinci Bileşeni</u>	10
<u>3.2. Peçenek Boy İsimlerinin İlk Bölümü</u>	13
<u>3.3 Ioannes Skylitzes'in Eserinde Korunan Peçenek Boy İsimleri</u>	15
4. Peçenek Kale İsimleri	16
<u>4.1 Kale İsimlerinin İkinci Bileşenleri</u>	16
<u>4.2 Kale İsimlerinin İlk Bileşeni</u>	17
5. Sonuç	19
Dipnotlar	20
Kaynaklar	23

Dr. Gabor VÖRÖS

Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü / Macaritan

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

1. Giriş

Peçenekler,¹ Yunan kaynaklarında genellikle Patzin"koi,² Rus kaynaklarında Pehenîeg; ve Müslüman yazarlarca v"Ü;³ olarak adlandırılan, Türk dili konuşan bir halktı. Dilleri üzerinde en önemli bilgi 950 yılında Konstantine Porphyrogenitus'un⁴ 1611 baskısından sonra De Administrando Imperio (bundan böyle DAI olarak anılacaktır)⁵ olarak bilinegelen eserinde kaydedilmiştir.

Bu çalışmada, Konstantine'in kaydettiği, Peçenek dilini Kıpçak dilleri arasına yerleştirmekte önemli bir rolü olan, Peçenek kabile ve kalelerinin isimlerini tartışacağım. İlgili bütün sorunları sunmaya ve mümkün olan yerde çözümler önermeye çalışacağım. Yazıdaki belli Peçenek dil abideleri ile ilgili çatışan fikirlerin benim konu seçimimi haklı çıkardığı inancındayım. Yunan kaynakları arasına dağılmış Türk dili kalıntıları ile uğraştığımızdan, değişik farklı fikirlerle ilgili, özellikle okuma zorluğunda, belli ihtiyatlar konabilir. Tartışılacak boy ve kalelerin Yunanca yazımındaki olası Türkçe ses değerleri bu çalışmanın sonundaki, okunuşların çoğunlukla belirsiz olmadığını veya birden fazla okunuşun olabileceğini gösteren ayrı bir tabloda (Ek) gösterilmektedir. Bu, büyük ihtimalle Yunanca harflerin Türkçe malzemeyi kaydetmeye tamamen uygun olmamasından veya yazarın Yunan kulağına yabancı sesleri en yakın gördüğü seslerle değiştirmesinden dolayıdır. Ayrıca, Kangar meselesi, Peçenek kabile düzeninin gelişimi ve göçleri gibi, erken Peçenek tarihinin aykırı noktalarına da değineceğim.

1.1. Araştırmanın Tarihçesine Bir Bakış

Bugün bile Peçenek dili hakkında çok az bilgimiz vardır. Bu durum, henüz mütecanis bir Peçenek metninin ortaya çıkmamasına bağlanabilir. Ancak, dolaylı deliller de çoğunlukla sonuca götürmez. Bu yüzden Peçenek dili araştırmaları bize ulaşan kabile ve kale isimlerine, değişmiş görülen bir kelimeye, özel isimlere, şehir isimlerine ve onları özümseyen halkların dillerine girmiş ödünçlemelerle sınırlı kalmıştır. Maalesef, o kadar az kelime vardır ki, araştırmacıların Peçenekçeyi Kıpçak dilleri arasına koyabilmelerine rağmen, birkaç istisna dışında⁶ bu dilin ayırdedici özellikleri henüz belirlenme aşamasındadır.

Peçeneklerle ilgili yoğun çalışmalar ancak 19. yy. ortalarında başlamıştır. İlk araştırmacılar arasında 1844-45'te, kitabının başlığında yazdığı gibi, 'Macarların eski kökenlerini bulmak' için doğuya giden János Jerney'den bahsetmeliyiz. Kayıtlarında Peçeneklere çok fazla dikkat sarfetmiştir, çünkü Macar ve Peçeneklerin kan akrabası oldukları ve bu yüzden aynı dili konuştukları kanısında idi (Jerney 1851, 73-4).⁷ O, Konstantine'in eserinde korunan kale ve kabile isimlerini, aynı zamanda K"ggar ismini, bunlara Macar etimolojisi vererek ve benzer Macarca kelime ve deyişlere bağlayarak çözümlenmiştir. Jerney aynı zamanda, Macarca açıklayıp yorumladığı kabile isimlerinde askeri tabirler olarak bir düzenlilik keşfettiğine inanıyordu (Jerney 1851, 76-8).⁸ Jerney'in kökenbilimi bilimsellikten uzak olsa da, Macaristan'daki Peçenekler üzerine toplanan ve onun ilk kitabında yayınlanan veri (Jerney 1851, 227-70) bu alana büyük katkı sağlamıştır. Daha sonra yüzyılın ikinci yarısında ikincil kaynaklardan Peçenekler hakkındaki ulaşılabilen bilgileri derleyen kimse István Gyârfâs olmuştur.⁹

Bu 'romantik köken arama' çağından, Peçenek kavim isimlerini yorumlayan bir yazara daha işaret etmek istiyorum. Jerney'in kitabının yayınlanmasından iki yıl sonra Károly Szabo, Jerney'in önerdiği Peçenek kavim ismi etimolojilerini eleştirerek ve bunların askeri

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

terimler olarak yorumlanmasını reddederek 10. yy.'daki Peçenekler üzerinde araştırma yaptı. O, pekçok kavim isminin kökeninin özel isim veya oymak adı olduğuna inanıyordu, ama fikirleri kısa sürede unutulmaya mahkum olmuştur.¹⁰

Ârmin Vâmbery'nin çalışması Peçenek araştırmalarına yeni bir yaklaşım ve nitelik değişimi getirdi. Vâmbery, pekçok yayınında, en ayrıntılı olarak da 1882'deki kitabı A magyarok eredete'de (Macarların kökeni) konuyla uğraştı. Konstantine'in eserini İslam kaynaklarıyla karşılaştırdı ve Peçeneklerin Türk asıllı olduğu sonucuna vardı. Bu kitabın sonuna Peçenek kelime ve isimleri ile mukabil Türkçe kelimelerin bir listesini ekledi. Bunlardan bazıları bugün bile geçerlidir.¹¹

Yüzyılın bitiminde Peçenek dili ve tarihine artan bir ilgi vardı. Vâmbery'nin kitabından hemen sonra Peçenekler üzerine yeni bir kitap yayınlandı.¹² 1898'de Marquart da K'ggar¹³ kelimesine ve 1929'da Peçenek kavim isimlerine değindi. Salt Peçenek ismi üzerindeki araştırmalarda ilerleme olmasına rağmen, hala nihai sonuçlara ulaşamadı. 1916 yılındaki bir makalesinde Zoltân Gombocz, 'Peçenek' kelimesinin muhtemelen bir özel isimden geldiğini iddia ederken, bir başka araştırmacı, Bang, köken olarak bir Türkçe kelime olan 'bacanak'ı önerdi.¹⁴

Sırayla gidecek olursak, söz konusu Türk diline en fazla ilgi gösteren Macar araştırmacıya geliriz. Bu Gyula Nemeth'tir. Kaynakçada geçen eserinde Nemeth, Peçenekçenin yerini Türk dilleri arasında belirledi ve bütün Peçenek dil kalıntıları ile ayrıntılı şekilde uğraştı. Peçenek boy isimleri ile çağdaş Türk dilbilim verisi arasındaki uyumu belirlediği ve bazı düzenlilikler keşfettiğine inandığı konuyla ilgili ilk çalışması 1922'de yayınlandı. Burada, Peçenek boy isimlerinin bir parçasının bir at rengi, ikinci kısmının ise unvan olarak bileşik kelimeler olduğu sonucuna vardı. Şimdi uzmanlar buna şükran duyuyorlar. Aşağıda göreceğimiz üzere, bu açıklamada kesinlikle bir sorun yoktur. Müteakip eserlerinde Nemeth, Peçenek dili üzerine görüşlerini gözden geçirdi ve onu Kıpçak dilleri arasına koydu.¹⁵ Bu tasnif öyle yaygın bir kabul gördü ki, bazı araştırmacılar Peçenek kelimelerinde Kıpçakçada olmayan dil olguları gördüklerinde, bozkırdaki boy birliklerinin dil temelinde örgütlenmediklerini unutarak, Yunanca kayıtların okunuşunda hatalar arıyorlardı.¹⁶ Kimileri Gyula Nemeth'in belli çıkarımları ile aynı fikirde olmasa da, onun katkısı ileri araştırmalar için zaruridir. İlginçtir, 1927'de bir defasında sadece, kaydadeğer bir aykırılık kaynağı olan K'ggar ismi ile uğraşmıştır.¹⁷

György Györffy, Peçenekler ve dilleri hakkında yazan bir diğer araştırmacıdır. Onun toplayıcı eseri ilk 1939'da, ardından 1940'ta yayınlandı. Bazı diğer kısa yazılarla birlikte (1965; 1975) gözden geçirilmiş baskısı, A magyarsag keleti elemei (Macarların Doğu Unsurları) başlıklı bir makaleler külliyatında 1990'da yayınlandı. Kendisi bir Türkolog olmadığı için, Peçenek diliyle ilgili kısım, şurada burada birkaç eleştirel kayıtlarla birlikte Gyula Nemeth'in çalışmalarına dayanıyordu.¹⁸ Eserinin en büyük değeri, Macaristan'daki fermanlar ve yer isimleri gibi Peçeneklerle ilgili verilerin toplamış olmasındadır (En son: Györffy 1990, 123-70).

O zamandan bu yana Peçenekler üzerine birçok yeni eser yayınlandı. Bunlardan biri Peçenek tarihi üzerine en ayrıntılı çözümlenmeleri veren Kurat'ın Peçenek Tarihi adlı kitabıdır. Dille ilgili olarak Nemeth'in izinden gider (Kurat 1937, 52-60). Peçenek kabile, kale ve kişi isimleri konusunu Menges gündemine almıştır. Menges, okuma ve çözümlenmelerindeki belli zorluklara işaret ederek¹⁹ ve çok daha keseri de olmayan yeni açıklamalar getirerek²⁰ Nemeth'in görüşlerine sağlıklı eleştiriler getirmiştir.

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

Araştırmacıları esinleyen şey, Bizans imparatoru Konstantine'in K'ggar verisidir. Czegledy 1950'lerde konuyla ilgili üç makale yayınladı. Burada kelimeleri 6. yy. Süryani kaynaklarındaki boy isimlerine bağladı²¹ ve bu varsayım temelinde ileri giden çıkarımlarda bulundu (Czegledy 1950, 362; 1954, 12-45; 1956, 122-3). Szemerényi de Orta İran kökenini iddia ederek bu ismi yorumladı (Szemerényi 1976, 506). Onun görüşlerinden hareket eden Pritsak ve Golden, bir Tohar kökeni bulmaya çalıştılar (Pritsak 1975, 212-4; Golden 1992, 265). Ancak bu iki çalışma, bir toplumsal yapılanma olarak Peçenek kabile düzeninin tarih ve yapısında odaklaşır.²² Peçeneklerin tarihi, özellikle erken tarihi ile ilgili en yeni çalışmalar, yukarıdaki isme de değinen Senga Toru'dan gelmiştir (Senga 1992; 1996).²³

Nemeth'in Konstantine'in eserindeki Peçenek kalıntılarıyla ilgili boy isimleri açıklamasını eleştiren ve önemli kayıtlar ekleyen Lajos Ligeti'yi de anmalıyız.²⁴ Ligeti aynı zamanda, Macarcadaki -onun listesinde- szunyog 'sivrisinek', csösz 'samanlık'²⁵ gibi kelimeler veya Tonuzoba, Tivan gibi kişi isimlerini içeren (Ligeti 1986, 537) ²⁶ Peçenekçe ödünclemeler üzerinde durdu.

Nihayet, Andras Rona-Tas'ın 1996'da yayınlanan kitabı da, daha çok bir toplama eser olmasına rağmen, burada anılmalıdır. Yine de onun şu çıkarımıyla hemfikir olmalıyız: "...Peçenek il isimlerinin çözümlenmesi ilginç ve aydınlatıcı olacaktır" (Rona-Tas 1996, 198).

2. Peçeneklerin Erken Tarihi

Pechenegrüm rahibi Regino²⁷ 889 yılında, Macarların Saka (İskit) kırlarından, sadece daha yiğit değil, aynı zamanda daha kalabalık olan Peçeneklerce kovulduklarını yazar.²⁸ Bu, eğitilmiş bir din adamının, haklarında bilgi gereken yeni bir halkın, Macarların ortaya çıkışını anlatma şeklidir. Bilgi kaynağı olarak, kendi şahsi tecrübesinden ziyade geçmişteki vakayinamelere dayanmış ve onların sağladığı bilgileri aktarmıştır. Avrupa için tehlike arzedenler Macarları topraklarından atan Peçenekler değil, ancak Macarlar olduğu için, rahip Peçenekler hakkında kelime israfında bulunmamış ve yıllıklarında onlara işaret etmemiştir.

Regino'nun Dünya Tarihi'nden yarım yüzyıldan az bir zaman sonra, Bizans İmparatoru Konstantine Porphyrogenitus, yukarıda bahsedilen De administrando imperio'da oğlu Romanos'a²⁹ Peçeneklerle iyi ilişkileri korumasını, çünkü imparatorluğa tehlikeli olabileceklerini, ama kurnaz siyasetlerle imparatorluğun diğer düşmanlarına karşı kullanılacaklarını öğütler. İmparator Konstantine'in bilgi kaynağı büyük ihtimalle onun sarayında Bizans-Peçenek barışının kefilleri olarak kalan Peçenekler³⁰ ya da imparatorluk savaş gemilerinde³¹ veya imparatorlukta başka bir yerde³² Bizans'a misafir olan Peçenekler idi. Peçeneklerle Bizans arasındaki iyi ilişkilere, Konstantine'in oğluna, Rus topraklarında yaşayan Peçeneklerin karşılığında haliyle bir ödeme bekleyerek imparatorluk için belli hizmetlerde bulduklarını bildirdiği DAL'nin 6. bölümünün içeriği tanıklık eder. Regino'nun eserinin aksine, imparatorun sözleri genel halka değil, babasının deneyim ve işlerinden dersler alması için sadece oğluna söylenir. Ancak doğudan batıya göçen ulusların gözardı edilmemesi gerektiğini görme noktasında ikisi de haklıdır. Avrupa'nın batısındaki ülkeler için sadece Macarlar önemli iken, Roma İmparatorluğu'nun halefi, Peçeneklere de göz kulak olmak zorunda idi. Peçenekler kimlerdi ve kaynaklar onlar için ne der?

2.1. Etnik İsim ve İlk Geçişleri

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

Değişik halkların eski tarihlerini çalışan bilginler, bir dilin tarihinin onu konuşan halkın tarihi ile eşitlenmemesi gerektiğinin altını defalarca çizmişlerdir. Köklere inilirken, bir dilin doğuş ve yükselişini bilmek o özel dili konuşan halkın tarihini bilmek anlamına gelmez. Bir dilin tarihindeki kuramsal olarak açık değişiklikler, halkın tarihindeki değişikliklere tercüme edilemez. Etnik topluluğun ismi de aynı sorunları ortaya koyar; Macar kavim adı etrafındaki tartışmalardan bahsetmek yeterlidir (Róna-Tas 1995; Róna-Tas 1996; Kovács - Veszprémy 1997).

T'ie-lö boy birliğinin üyelerini sayan, 630'larda derlenmiş Çin sülale yıllığı Sui-shu, Pei-ju kavminden bahseder. Daha önceki pekçok denemenin ardından, Paul Pelliot bunu, ismin, kaynaklarda ilk defa zikredilişi olarak saptayarak Peçenek kelimesi olarak teşhis etmiştir (Pelliot 1949, 226). Lajos Ligeti ve daha sonra Toru Senga ihtiyat koymakla birlikte, bu teşhis bilginlerce genellikle kabul edilmiştir.³³ Sülale yıllığında kalan ve çözmek için sayısız çabayı ateşleyen 11 yazı, tamamen ayrılamamıştır. Diğer Çin metinleriyle karşılaştırıldığında elde edilebilecek tek şey yüzde yüz kesinlikle Alanların ismidir. Sesbilimsel zorluklardan dolayı Ligeti, Pelliot'nun yorumunu desteklenemez bir fikir olarak görür (Ligeti 1986, 159-60). Toru Senga, özgün Çin kaynaklarının söz konusu halkları batıda çok uzak bir yere yerleştirdiklerini ve o zaman da bunların büyük ihtimalle Peçenekler olamayacağını söyleyerek, Pelliot'nun teşhisinde tarihi engeller görür (Senga 1992, 508).

Muhtemelen gerçekten Peçeneklerden bahseden diğer kaynak, 8. yy.'a gider. Bu, aslında Hor elçilerince yazılan ve özü bir Tibet tercümesinde yaşayan, Uygur diplomasisinin bir raporudur. Kaynak, Paul Pelliot'nun mirasında bulundu ve 1956'da Jacques Bacot tarafından Journal Asiatique'te yayınlandı (Bacot 1956). Bu rapor, daha açık olması için, beşinci elçinin raporu, be-ça-nag isminden bahseder. Bu Peçenek olarak teşhis edilebilir; nitekim metnin yayıncısı da öyle yapmıştır. Peçeneklere işaret eden kısım şöyledir:

"Bu insanların (I-byil-kor kavminden) kuzeybatısında beşbin savaşçı çıkaran Peçenek boyu yaşar. Bunlar Hor (Uygur) halkıyla savaş halinde idi. Bunların batısında dru-gu (yani Türk) Ha-la-yun- log boyu yaşar.³⁴ Güçlü ve mutlu. Issız kum tepeleri dizisinin ötesinde, onların kuzeyinde Ud-ha-dag- leg³⁵ adı verilen, ayak yerine öküz toynağı olan ve vücutları kılla kaplı ve insan bedeni gibi olan halk vardır."³⁶

8. yy.'ın ikinci yarısına ait bu rapora dayanarak, o zamanlar bir kavim birliği bile olmayan Peçenek halkının yeri hakkında, bütün önceki yerleşimlerini de kapsayan en ayrıntılı değerlendirmeyi 1992 yılında Senga yapmıştır. Moriyasu Takao'nun yeni baskısına dayanarak Senga, Hor halkını Oğuz'la özdeşleştirmekteki yanlışa işaret etti, çünkü bu ismin ardında saklananlar Uygurlar idi. O, nihayet, "Uygurlarla savaş halinde olan ve beşbin atlı savaşçı çıkaran³⁷ be-ça-nag halkı, Uygur topraklarına komşu olan Yukarı İrtiş çevresindeki bölgelerde yaşıyorlardı" sonucuna vardı. Uygurlar onları 8. yy.'dan 9. yy.'a geçiş yıllarında buradan sürdüler, fakat kaynaklar onları bu bölgede tanımlamadığı için bu en azından 821 civarında olmuş olmalıdır (Senga 1992, 503-16).

Peçeneklere işaret eden sıradaki kaynak bir yüzyıl sonrasına aittir. Cayh#nN geleneği, yani 10. yy.'ın 20'lerinden İslami kaynaklar Peçenekleri defalarca anar. Cayh#nN kaynaklarındaki bilginin 9. yy.'ın son on yıllarına kadar sürülebileceği gözönüne alınarak, Peçeneklerin yerleşimlerinin Güney Rusya bozkırında olduğu söylenebilir. İbn Rüşd ve GardNzN de hudutları anlatırken pekçok defa Peçenekleri anar. BallN'nin eserinin aslı günümüze ulaşmasa da, Peçeneklerin aynen sınır hattını paylaştıkları Başkurtlar gibi

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

olduğunu ve her ikisinin de Türk asıllı ve Bizans topraklarına komşu bulunduğunu söyleyerek, Peçenek halkı hakkında yeni bilgiler verir.

Bizans imparatoru Peçenek bölümünün (37) başında şunu söyler: "...Aslında, Peçeneklerin yurtları, Hazarlar ve sözde Oğuzlarla ortak sınırı olan At'l ve aynı şekilde Ge"ç, ırmağı üzerindedir." (DAI 166-7). Bu, Peçeneklerin önceden İdil ve Yayık ırmakları arasındaki bölgeyi işgal ettikleri anlamına gelir. Bu yüzden, imparatora göre bu alan Peçeneklerin asli arazisi idi.³⁸ Eğer Senga'nın yukarı İrtiş boylarındaki Peçenek yurdu konusundaki yargısını kabul etmeyi seçersek, Tibet kaynağındaki be-çanag'ların Konstantine'in gösterdiği alanı nasıl aldıklarını açıklamak zorunda kalırız. Maalesef bu konuda bilgimiz yok görünüyor. Bu hususta iki kuram ortaya çıkmıştır: İlk gurup, Seyhun'a doğru ilerleyen Peçeneklerin Hazar devletinin sınırlarına vardığını söyleyerek Kangar-

Kangaras-Kankar teşhisini tartışır.³⁹ Öbür tarafta diğer gurup, Peçeneklerin Balkaş gölünün yanından ve Aral gölünün kuzey kıyılarından geçen daha kuzeydeki bir yolu seçtiklerini ve Batı Sibiryaya düzlüğünün güney kısımlarında iken imparatorluk kaynağının dikkatini kazandıklarını iddia eder. György Györffy, Aral gölünün kuzeybatısında yaşamış, alaca atlı halk denilen bir etnik topluluğun mirası olarak, Peçenek isimlerinin bir renk yorumlanan kısmında bunun için bir delil görmüştür.⁴⁰ Ona göre Kangarlar, onun Kangarases'la özdeşleştirdiği bu alaca atlı halk ile aynıdır. Senga da bir kuzey yolundan yanadır. Ama Peçeneklerin öbür yoldan geçmiş olamayacaklarına inanır. Çünkü öbür türlü 8. yy. ortalarında Çu ve Talas etrafındaki bölgeye göçen Karlukların bölgesinden geçmek zorunda kalacaklarını, bunun da mümkün olmadığını söyleyerek bu kuramı destekler.

Peçeneklerin erken tarihi için daha somut ipuçları veren diğer gönderme 10. yy.'ın 80'lerinde ismi bilinmeyen bir coğrafyacı tarafından Farsça yazılmış, kısmen Cayh#nN'nin eserine dayanarak bildiği dünyayı okuyucuya anlatan JudŃd al-"Alam adlı kitapta bulunur. Bu eser, iki Peçenek gurubunu, Türk ve Hazar Peçeneklerini ayırır. Hazar Peçenekleri için yazar onların Türk Peçeneklerle aynı olduğunu iddia eder (Minorsky 1970, 101). Kaynağı yayınlayan Minorsky, iki ismin varlığını, farklı isimlerin çıkmasına sebep olan Peçenek tarihinin iki dönemine bağlar ve Konstantine'in verilerini ikinci kısım ile eşleştirmeye çalışır. Bu yüzden, Hazar Peçeneklerinin yurtlarını Aşağı İdil boylarına yerleştirmekte haklı olunabilir.

Uluslararası yazın Peçenek kelimesinin (Macarca besenyö) anlamı ile ilgili pek çok açıklama yaptı. Bu isim, okunuşları (özellikle Arapça olanların) hakkında yüzde yüz kesinlikle karar verilemeyen değişik biçimlerde günümüze ulaşmıştır. Zoltán Gombocz, okuma zorluklarına bakılmaksızın bütün biçimlerin beçenek veya beçinek kelimesine gittiğini düşünür. Sonraki açıklamaların, aksine, Gombocz bunun bir ortak isim olarak kullanılmadığına, Türk dillerinde bir kişi ismi olarak kullanıldığına inanır. Kök, iki küçültme ekini içeren bir türev demeti olan kişi adı Beçe'dir. Gombocz hem bağımsız ekler, hem de türev kümesinin parçası olanlar için örnekler verir (1916, 283-4). Kişi adı ulusun adı olduğunda bu şekildeki isim inşasının diğer örneği, Hazar denizinin kuzey kıyılarında yaşarken Müslüman olan, Samaniler ve Karahanlılarla ittifak kuran ve sonunda kendi ismini taşıyan dev bir imparatorluğun temelini atan Selçuk'tur. Osmanlılar da bu kapsamda düşünülebilir. Gombocz'un açıklamasını destekleyen pek çok örnek gösterilebilir, ama hepsinde aynı sorun çıkacaktır, yani 12. yy.'dan önceye gitmezler.

Bir diğer yaklaşım bu ismi 'bacanak' olarak görür. Bang (1918, 436-7) ve bu açıklamanın bozkır adetlerini veren isme uyduğunu söyleyen Gyula Németh bu görüşü paylaşır. Bunun

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

kökü baça ~ beçe özgün kelime olarak bir özel isim değil, bacanak anlamına gelen topluluk ismidir (Németh 1991, 85). Bu görüş araştırmacılarca çoğunlukla kabul edilir.⁴¹ Ligeti ise bu halkın ismi hakkında konuşurken etimolojik ayrıntılara girmez (1986, 268).

2.2. Kangar sorunu ve Peçenek Boy Düzeninin Doğduğu Yer

Konstantine'in Peçenek guruplarına aynı zamanda Kangar (K'ggar) dendiği kaydı, Kargarları Peçeneklerle eş gören mevcut araştırmaların önünde halen büyük bir engeldir.

Janos Jerney bu ismin esrarını çözmek için ilk gayreti gösteren kişidir. Peçenek ve Macarların aynı dili konuştuğunu düşündüğü için, onun önerileri kaynaklı bir tahminden öte geçmez (Jerney 1851, 80). Sonra Ármin Vambery, A magyarok eredete (Macar Halkının Kökeni) adlı eserinde bu ismin anlamını bulmaya çalıştı. Benzerlerini ve cevabını bulmak için Türk dillerini araştırdı ve sonuçlarını Kazakça fiil qangır- 'başiboş dolaşmak, macera aramak' fiiliyle karşılaştırdı⁴², fakat kelimenin kökeninin qanı-qara terkibi olduğu ihtimalini de gözardı etmedi (Vambery 1882, 444). Marquart, Konstantine'in sağladığı veriyi Köl-Tigin yazıtlarında Kangaras denen halk ile karşılaştırdı ama Kangar ve Kangaras isimlerinin Arap kaynaklarında (Ibn Hord#9beh) geçen Seyhun'un aşağı boylarıyla, yani Kangar (KwÜz) ile ilgili olduğunu farzeden düşüncesini ispatlamakta başarısız oldu. Kargarların 8. yy.'da burada buldukları sonucuna böyle ulaştı (Marquart 1898, 10-11). Menges, Kangar-Kangaras teşhisini ses zorluklarının reddettiğini düşündü ve Bizans imparatorunun sağladığı verinin makam ismi qan < qagan'dan geldiğini önerdi (Menges 1944-45, 269-71).

Pekçok çalışmasında Peçeneklerle uğraşan Gyula Nemeth, sadece bir defasında K'ggar verisi hakkında ayrıntılara girdi. O da kelimeye Türkçe köken attı ve bir mukabilini Çağatayca qıngır'da 'kararlı, cesur, yigit' bulduğunu düşündü (Nemeth 1927, 279-80; karşılaştır Zenker 1866, 750a). Sadece György Györffy onun izinden gitti (Györffy 1990, 172).

Nihayet Karoly Czeglédy'nin ikisi de 6. yy.'da Süryanice yazılan Mar Aba ve Mar Grigor hayat hikayelerindeki buluntularından bahsetmeliyiz. O, kendi fikrinde Peçeneklerin önder boyu ile özdeşleştirilebilecek Kangar #y@/Hangar #y@ (-#y@ eki etnik toplulukların isminin çoğuludur) adlı bir kavme rastladı. Czeglédy bunda, Batı Göktürklerinin gelişinden önce İran topraklarında Peçenek varlığı için iyi bir delil gördü (Czeglédy 1950, 362; 1954, 12-45; 1956, 122-3). Pritsak bu isimleri Toharca'da açıklar (< *kanik 'taş' Pritsak 1975, 212-4).⁴³ Andras Rona-Tas, Peçenek halkının Kafkas ismi Kangar'a kendi isimleri kongor (kahverengi at) ile katıldıklarını düşünür (Rona-Tas 1996, 325-6). Janos Harmatta ise kısa çalışmasında, Karoly Czeglédy'nin alıntılıdığı verinin İmparator Konstantine'in bahsettiği Kargarlarla özdeşleştirilemeyeceğine dikkat çekti. Süryani eserlerde geçen bir etnik topluluk isminin yanlış okunma ve yorumlanması, onların Kargarlarla özdeşleştirilmesi ve Peçenekleri ve bugün kurgusal görülen bir göç yolunu akla getirmesi ile sonuçlanmıştır. Harmatta, Süryani eserlerdeki sözlerin Onogurlara işaret ettiğini düşünür (Harmatta 1995, 348).

Bu tartışmayı uzatmak istemiyoruz ama, "Peçeneklere aynı zamanda Kangar denir; hepsine değil, ama üç eyalet 'labdihr', Kouartzitzor ve Cabouxiggul' halkına, çünkü onlar, Kangar sanının gösterdiği üzere, geri kalanlardan daha cesur ve asildirler" (DAI 170-1) diyen imparatorun metnine daha yakından bakmalıyız. 38. Bölümde şöyle bir ibare okunabilir: ".Önceden Kangar denen Peçenekler..." (DAI 170-1). Bahsedilen üç kavmin,

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

Peçeneklerin bir diğer kavim fethinin bir delili olarak, kendi isimleri olduğunu göz önüne alan araştırmacılar vardır (Pritsak 1975; Györffy 1990). Daha sonra göreceğimiz üzere, Kangar kelimesi aslında bir kabilenin değil, kelimelerin her defasında beklenen Yunancalaştırma eki -oi olmaksızın yazıldığına dikkatimizi çeken Toru Senga'nın işaret ettiği gibi, bir ortak isim idi (Senga 1992, 506). Alıntılanan yerlerde imparatorun tüm söylediği şey, Peçenek halkının bir kısmının diğerlerine Kangar dediğidir. Peçeneklerin hep Kangar adlı bir etnik toplulukla birleşik olduklarını veya Peçeneklerin onları ele geçirdiğini veya öbür türlü olduğunu ima bile etmez. Bu yüzden, imparatorun bize Peçenek halkının iki ismini miras bıraktığını varsaymak daha mantıklı görünüyor.⁴⁴ İsimlerden birisi Peçeneklerin kendilerini ifade için kullandıkları, diğeri ise diğer boyların onları tarif için kullandıkları isimdir. "Türkler ve o zaman Kangar denilen Peçenekler arasında savaş çıktığında, Türklerin ordusu yenildi..." (DAI 171). Peçenek isminin kabile tarafından kendisini anlatmak için kullanıldığını, kendilerine 9. yy. sonlarında verilen Kangar isminin ise yabancı boylarca onlar için kullanıldığını söylemek abartı olmaz. Macar yer isimlerinin arasında Kangar kelimesine götürülebilecek hiçbirşey bulamayışımıza karşılık, besenyö 'Peçenek' kelimesiyle ilgili biçimler için sayısız örnekler oluşu bu fikri destekler gözükmektedir. Peçeneklerin 11. yy.'daki göç yolları en iyi yer isimlerinin yardımıyla çizilebilir. Asya'da Peçanak adlı bir yer olduğu yaygın bir bilgidir, ama Kangar kelimesinden kaynaklanan bir yer bulunamıyor. İmparatorun eseri temelinde yeniden belirlenmiş 10. yy. yerleşimlerini de içermesi gereken yer isimlerinin dikkatli bir tedkiki, ortaya çıkan sorun için bir anahtar sağlar.

Kangar kelimesinin bir öz-adlandırma olamayacağını düşündüren şey sadece yer isimlerindeki delil eksikliği değil, "aynı zamanda halkların kendileri için kullandığı isimler arasında onların olağandışı özelliklerine veya tarihi olaylara işaret edenlerin bulunmayışdır. Etnik isimlerin kahraman, cesur, güçlü, kuvvetli vb. anlamına gelen kelimelere dayandırıldığı etimolojileri genellikle eleştirilere karşı savunulamaz." (Róna-Tas 1996, 211).

Konstantine, Kangar kelimesinin anlamını da verir: 'cesur, asil'. Bunun aslında bir Peçenek ortak ismi olduğunu söylemez, sadece anlamını açıklar. Ancak uluslararası yazın bu kayda büyük önem verir. Konstantine'e inanıldığı ve verileri tarihi abartı olarak görülmediği takdirde, bence bu, kökeni Türk dillerinde zor bulunacak bir harici isimdir. Bu, Peçeneklerin üç kavmine isim veren, onlarla yakın bağları olan bir halk olmalı. Ses ve anlam açısından bir Orta İnan kelimesi, yani 11. yy.'da Firdevsi'nin alıntılacağı kamgar 'J"Å"z' kelimesi ('başarılı, mutlu', Wolff 1935, 630a) akla gelir (Wolff 1935, 630a). Steingass'ın sözlüğü buna şu anlamı atfeder: 'istek duyduğu herşeyi gerçekleştirebilen kişi; güçlü, mutlak monark, şanslı, mutlu' (Steingass 1975, 1009b). Bunu takip eden şey, bu ismin üç Peçenek kavmine bir İnan dili konuşan ve 9. yy.'ın sonundan önce onların yakınında yaşayan bir halk tarafından verilmiş olması gerektiğidir. Ses ve anlam benzerliğine dayanan Szemerényi de aynı teşhise varmış ama böyle birşeyi hesaba katamamıştır (Szemerényi 1976, 239-40).

Sonunda, Peçeneklerin anavatanının tespitine dönersek, Senga'nın 1992'deki fikri oldukça ikna edici görünse de, sadece Konstantine'den önceki dönemle ilgili kaynak yetersizliğinden dolayı tahmine başvurulabilir. Yine de aşağıdaki karşı savlardan bahsedilmelidir. İsme 8. yy.'ın ortasından sonraki ikinci göndermenin yüzyıl kadar sonraya tarihlenebilmesi şaşırtıcı olmaktan ötedir. Tibet o zamanlar altın günlerini yaşadığı ve Budacılık, edebiyatını teşvik ederek hızla yayıldığı için, bu durum genel bir yazılı kaynak yokluğu ile açıklanamaz. Bu, İslam'ın o güne kadar bilinmeyen topraklara nüfuzunu

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

soktuğu ve böylece bu alanları coğrafyacıların dikkatine sunduğu, Talas savaşından sonraki dönemdir. Şimdiki bilgimize göre, Peçenek ismi 8. yy. ortası ve 9. yy. arasında ortaya çıkmadı. Ayrıca, imparatora bilgi kaynağı olarak hizmet eden Peçenekler kendi geçmişleri ve bir buçuk asır önceki yurtları hakkındaki hatıraları korumadılar.

Şimdilik Bizans İmparatoru'nun ifadesi dikkate alınmalıdır ve bütün söyleyebileceğimiz Peçenek halkının İdil ve Ural'lar arasında bir bölgede yerleşik olduklarıdır. Konstantine'in raporundaki kabile isimlerinden de anlaşılabilir üzere, burası Peçenek kabilelerinin kendi kendilerini tanzim ettikleri bir toprak olmalıdır. Bu toprak üzerinde yaşayan toplulukların nasıl bir terkipte sahip oldukları, ya da hangi ölçüde heterojenlik arz ettikleri konusunda bir fikrimiz yoktur. İmparatorun bazı mütalaaları, bizi, bu toplulukların bölgeyi terk ettikleri dönemde bir "biz" imgesi, yani eksik bilinç olduğu sonucuna sevk eder ki, bu da bu toplulukların bir ulus olduğunu söyleyebilmemizi kolaylaştırır. Peçenekleri asli ikametgahlarını terk etmeye zorlayan Uz saldırısından sonra küçük bir azınlık farklı bir yol izlemeye karar vermiştir. Konstantine'in de beyan ettiği üzere, Uz halkından daha farklı bir biçimde giyim, kuşama sahiptirler. Böylelikle Peçeneklerin farklı bir ulus olarak ortaya çıkışları İdil-Ural nehirleri arasında gerçekleşmiştir. "Ülkelerinden kovuldukları vakit Peçeneklerin prensi.."(DAI, 166-7) ibaresini kullanan Konstantine'den de anlaşıldığı üzere, Peçeneklerin kavim sistemi daha o zamandan kuruludur.

Mevcut araştırmamıza konu teşkil etmese de, Peçeneklerin araştırılan dönemin ötesindeki tarihleri hakkında da birkaç kelime söylemek faydalı olabilir. Samani emiri İsm#“Ol ibn Almad'in (892-907) 893 yılında Karluk halkına saldırarak meşgul olması fırsatını kullanan Oğuzlar saldırdığı ve topraklarını işgal ettiği zaman, Peçenekler Konstantine'in işaret ettiği yurtlarını 9. yy.'da terketmek zorunda kalmıştı (Zimonyi 1998, 143). Peçenekler İdil ve Don nehirlerini geçti ve Etelköz'e⁴⁵ vardı ve böyle yaparak Macarların yerleşiminde önemli bir rol oynadılar. Bu Peçenek bölgesi batıdan Macarlar, kuzeyden Ruslar, güneydoğudan Hazarlar ve doğudan, Peçenekleri daha sonra bu araziye terketmeye zorlayacak Oğuzlarla komşu idiler. Konstantine, büyük ticaret yolları onların topraklarından geçtiği için, bölgede Bizans ve Ruslar arasındaki ticareti idare ederek, askeri güçlerinin ötesinde önemli bir rol oynadıklarını bildirir. Peçeneklerin kabile birliği Güney Rusya bozkırlarını 11-12. yy.'larda yönetmiştir. Onların bu bölgedeki hakimiyetine batıya doğru göçen, göçleri aynı zamanda Peçenek kabile birliğinin dağılmasına sebep olan Oğuzlar son vermişlerdir. Peçenekler 11 ve 12. yy.'larda dağılıp Balkanlara ve Macar krallığının topraklarına aktılar⁴⁶ ve sonunda komşu uluslar tarafından tamamen eritildiler.

3. Peçenek Boy İsimleri

Peçenek boy isimlerinin en önemli ve gerçekte tek kaynağı Konstantine Porphyrogenitus'un eseridir. Bu eserin 37. bölümünde imparator, sözkonusu kavimlerin isimlerini dört farklı vesileyle, ilk ikisinde kısa biçimleriyle (yani sadece ikinci bileşenlerle), birinde tam olarak, dördüncüsünde ise sekiz Peçenek boyunun üçünün ismini ve Kangar isminin yukarıda bahsedilen tam biçimini listeler. Ayrıca, göreceğimiz gibi, lonnes Skylitzes'in eseri Synopsis Historiarum'da da 11. yy. ortalarından iki Peçenek boy ismi korunmuştur.

Peçenek boy isimlerini çözmeye çalışan ilk kişi 19. yy. ortasından Janos Jerney'dir. O, aşağıda tartışılacak kavim isimlerini, hepsini askeri terimlerle yorumlayarak Macarca'dan açıklamaya çalışmıştır. Karoly Szabo'nun 1853'te Jerney'in çözümlerini reddetmesine rağmen, Jerney Peçenek isimleri 'Hrfrn ve Gla'yı Macarca erdem 'erdem' kelimesi ve

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

Gyula kişi ismi ile ilk karşılaştıran kimsedir (Jerney 1851, 77). Ârmin Vambery de, A magyarok eredete'de (Macarların Kökeni) Peçenek kelime ve isimler listesindeki boy isimlerini Türkçe kelimelerle karşılaştırarak kökenlerini bulmaya çalışmıştır.

Daha sonra, Konstantine'in eserlerinde korunan Peçenek kabile isimlerinin, birinci kısım (atları tanımlamak için kullanılan) bir renk, ikincisi bir rütbe olarak, iki kısımdan oluştuğunu belirleyerek bu alandaki araştırmalara yeni bir şey ekleyen kişi ancak Gyula Nemeth olmuştur. Peçenek boy isimlerini yeniden gözden geçirme ihtiyacını, yukarıda gördüğümüz gibi, Nemeth'in ifadesi üzerinde birçok tarihçinin bir tarih kuramı inşa etmesi haklı çıkarır. Öte yandan, kimi yazın, muhtemelen Yunan kaynakları içine dağılmış Türkçe kalıntıları ile uğraştığımız için, belli okuma zorluklarına işaret etmişlerdir.⁴⁷ Konstantine'i izleyerek, öncelikle Nemeth'in rütbe olarak tanımladığı bileşik olmayan isimlere bakacağız:

3.1 Boy İsimlerinin İkinci Bileşeni

3.1.1 'Hrfrn, -ertOm, -hrtO (DAI 166, 168, 170)

Nemeth bunu Türkçe erdem kelimesine bağlayarak erdim olarak okur (Nemeth 1922, 2; 1930, 27) . Ligeti ise, eşitlenmiş ikinci hecedeki a > i temsiliğini göz önüne almaz (Ligeti 1986, 509) ve Yunanca biçim her iki şekle de imkan tanırsa da o muhtemelen haklıdır. Menges ilk hecedeki i- sesini de Türk dillerinin a ~ e sesine karşılık olduğunu tahmin eder (Menges 1944-45, 260). Ancak bu Türk dillerince doğrulanmaz. Moğolca'da da aynı kelime, Türkçe'den bir ödünçleme olarak erdem biçimiyle vardır (Lessing 1973, 320). Eski Türkçe'de de, ar 'er' +dAm eki almış olarak, ardam biçimiyle bulunabilir (ED 206-7). +dAm bir isimden isim yapma ekidir. Örn. tildam 'krasnoveçie', tanridam 'bofestvennyj; bofestvennost', kündam 'solne2nyj' (DTS 651; c.f. Erdal 1991, 68-70; Gabain 1950, 63).

Bu, saygın bir boy olarak Peçenek kabile sisteminde önemli bir rol oynadığı gerekçesiyle Nemeth'in bir ünvan olarak açıklamaya çalışmadığı tek Peçenek boy ismidir. Anlam olarak bunu türk 'Kuvvet, güç', K#ggar 'tapfer, vornehm', qayı 'stark', bökadür 'stark', qaran 'stark; Held' (Nemeth 1930, 28) gibi isimlerle karşılaştırır, fakat sonraları son ikisini farklı bir anlam gurubuna koyar (Nemeth 1991, 92). Sonuç olarak ancak, bu kavim, isminin ilk bileşeninin de desteklediği üzere, merkezi erki oluşturan öncü kavim olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.2 Tzo r, -tzoÜr (DAI 166, 168, 170)

Derin dudaksı ünlünün niteliğini belirleme bakımından okuma sorunlu olabilir: çur/çor. Ünlü, Orhon yazıtlarında bir derin sesliden sonra geçtiği için, şüphesiz damaksıdır. Açıkça bir ünvan olarak yorumlanabilir (Nemeth 1930, 27; Gombocz 1916, 282). Yazıtlardan bir ünvan olarak bilinir; örn. ...or 'bir Türk sanı' (Ed 427-8) ve Batı Göktürkleri de bir ünvan olarak kullanmışlardır (Ligeti 1986, 329). Macarca yer ismi Csur da buraya aittir.⁴⁸

3.1.3. Gla, -gul" (DAI 166, 168, 170)

Bu kabile isminin kökü de bir ünvardır ve muhtemelen uruğun ismi olarak Tuna Bulgar hanları listesinde Dulo şekliyle tezahür etmektedir (Nemeth 1922, 4). DAI'nin 40. bölümünde gulas (DAI 178) biçimiyle bir Macar yargı ünvanı olarak da bulunabilir ve Ibn Rüşd de bir Macar ünvanı olarak korunmuştur (jila, MEH 86). Macarcada kişi ismi, Başkurtçada boy ismi ve Sibiry'a da özel isim olarak bulunabilir (Nemeth 1922, 4; 1991,

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

213-7). Nemeth bunu yula biçiminde okur, lakin Ligeti, Peçenek ve Macar ünvanı ve kabile isminin ortak bir kökten geldiğine işaret eder ve bunu yula olarak okur (Ligeti 1986, 254). Ligeti'nin fikrini 10. yy.'da u = u oldukça yaygın iken u = u kayıtlarının seyrek oluşu destekler (Gyoni 1943, 43-5). Terimin özgün manası 'meşale'dir (Nemeth 1930a, 82; c.f. yula 'torch, lamp' ED 919, yula 'Fackel, Licht' Rasanen 1969, 210).

3.1.4. Koulp^h, -k"lpeh (DAI 166, 168)

Nemeth, Konstantine'in koruduğu uzun biçim k"lpeh'i bir yanlış heceleme kabul eder ve koulpah olarak düzeltir. Kelimeyi köl ve bey bileşiğinden türeyen bir ünvar kabul eder (Nemeth 1922, 5), fakat Ligeti'nin işaret ettiği gibi, bu bileşim ile başka bir yerde geçmez (Ligeti 1986, 509). KoulpOggoi biçimi ise iki Bizans belgesinde korunmuştur (BT 2, 166-7). Neumann bunları Peçenek kabile ismine bağlar ve Nemeth'in (ibid.) açıkladığı -gg (oi) geçişi de çok ikna edici değildir.

Köl Bey'in ilk bileşeni unvan ve kişi isimlerinin ilk bileşeni olarak çok sık geçer: Köl Tegin, Köli 1or, Köli Bilga Qagan, vb.⁴⁹ İkinci bileşenin Eski Türkçe biçimi bag'dır 'bir uruk veya boyun başı, bir bağlı önder' (ED 322-3). Buradaki -g > -y kaymasındaki geçiş yaygın bir kıpçak olgusudur (Ligeti 1986, 510).⁵⁰

3.1.5. Carab~h (DAI 166, 168)

Bu Konstantine'in kısa biçimiyle vermediği, sadece yukarıdaki biçimde verdiği tek boy ismidir, fakat yazında genellikle ikiye ayrılır. İlk bileşen kara 'kara' olarak okunur ve bunun atların rengini anlatmak için kullanıldığına dair çok örnek verilmiştir (Gombocz 1915, 45; Nemeth 1922, 5; Ligeti 1986, 507-8). Gombocz ikinci bileşeni bay 'iyi adam, kahraman' olarak okur (Gombocz 1915, 45). Nemeth "bu bay kelimesinin belli bir unvan olmadığını, ama unvanlarla birlikte kullanımının kolay anlaşılır olduğunu" kaydetmektedir (Nemeth 1922, 5). Sonraları, kelimenin Kırgızca anlamının ('Kahraman Önder') ispatladığı üzere, bir unvan olduğunu görür (Nemeth 1930, 28; 1930a, 45). Daha sonra kabilenin ismini 'zengin' olarak yorumlar ve bunu bir unvan olarak görmeyi sürdürür (Nemeth 1991, 81-2). Ligeti bu okunuşa kesin gözüyle bakmaz. Bay'ın unvan/rütbe olarak kullanılmadığını, ama seçkinlere mensubiyeti gösterebileceğini öne sürer (Ligeti 1986, 510).

Yine de, organik bir birlik oluşturdukları için ne yukarıdaki okumanın, ne de iki bileşene ayrı muamelenin gerekli olduğuna inanıyorum. Konstantine'in bu kabile ismini üç kez, ama hep bileşik biçimiyle anması, buna karşılık öbür kabile isimlerini hem uzun hem de kısa biçimleriyle vermesi bunu destekler. Harabâh kabile ismini Qara boy⁵¹ 'düşük dereceli boy' olarak tercüme ediyorum. Benzeri Orhon yazıtlarında bulunabilir: qara bodun 'yaygın halk, sıradan halk (seçkinlere karşı anlamda olarak, ED 643), burada bodun kelimesi bod'un (boy) ortak ekli biçimidir (ED 296-7), Kıpçak mukabili de boy'dur.⁵²

Bu yüzden, söz konusu kabile ismi kabilenin Peçenek toplumsal düzeni içindeki yerine işaret eder ve "der Stamm des Bay, mit schwarzen Rossen" (Nemeth 1930, 33) anlamına gelmez.

3.1.6. Talm"t, -talmÜt (DAI 166, 168)

Bunun okunması için Nemeth, bu veriyi Konstantine'in De Ceremoniis'indeki Bizans donanmasında çalışan bir savaşı halkın ismi olan Toulm"tz (i) oi / Toulmatz"wn /

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

Talmatz"wn (BT 2, 318) ile karşılaştırmıştır. Bu teşhisten sonra, tolmaç 'dilmaç, çevirmen' okunuşunu verir (Nemeth 1922, 5; 1932, 50). Bu uyumluluk Gyula Moravcsik tarafından sorgulanmış (BT 2, 318) ve tek örnek olmamasına rağmen ç'nin bu temsili karşılaştırmada gerçekte olağan görülmemiştir (c.f. BT 2, 35). Menges de Türkçe ç'nin Yunanca t ile gösterilmesinin Bizans kaynaklarında tek olmadığına inanır (Menges 1944-5, 261). Yine de Ligeti okumanın geçerliliğini sorgular ve çevirmenlerin önemini takdir ederken bunu bir kabile ismi olarak görmez (Ligeti 1986, 510).

Nemeth, tolmaç ismini yüksek bir rütbe, bir çeşit dışişleri bakanı olarak yorumlar ve bunu diğer Türk dillerindeki tilmaç, tilbâç, tolmaç gibi biçimlerle karşılaştırır. Macarca tolmacs (tercüman) kelimesini Peçenekçeden getirir ve aynı kaynaklardan Slavca biçimler çıkarır. (Nemeth 1958, 129). Ligeti bu savı temelsiz bulur ve bunun, başlangıcı Macarların Karpat havzasına yerleşmesine giden bir Kumanca ödünçleme olduğuna inanır (Ligeti 1986, 260).⁵³

Bu tıl 'dil' kelimesinin bir türevidir. Mukabil biçimler şunlarda verilmiştir: ED 500; Räsänen 1969, 487; Ligeti 1986, 260-1; TESZ 3, 935. Kelimenin sonunda Nemeth, sadece sıgırtmaç 'sığırtmaç' kelimesinde gösterebildiği bir +maç eki arar (Nemeth 1958, 132), fakat bu örnekte bile elimizde muhtemelen, De Ceremoniis'teki örneklerin gösterdiği gibi, meslek gösteren eski + çl eki vardır (örn. tılmaç DTS 566). Bu ekin önündeki +ma bir isimden isim eki olarak hala çözülememiştir.

Benzerlerinin yokluğundan dolayı, ismi bir unvan olarak yorumlamak, tıpkı okunuşu gibi, hala sorunludur.

3.1.7. Copgn, -copon (DAI 166, 168)

Başlangıçta Gyula Nemeth bu Peçenek kavim ismini qaban 'yaban domuzu' olarak okudu ve düzene uymadığını, yani bir unvan olmadığını düşünmedi (Nemeth 1922, 6). Sonradan bunu Tonyukuk Yazıtı'nda bulunan qapgan'a 'Turk Kağanlığının başı' bağlayan, bir unvan olarak yorumlayan ve erken Avar kaynaklarındaki capcanus ile Tuna Bulgar kaynaklarındaki qauxan'a bağlayan Markwart'ın fikrini kabul etti (Markwart 1929, 84-5). Nemeth, Györffy ve Menges bu konuda anlaşılır, fakat Ligeti qapgan > qapan değişikliğinin Kıpçak dillerine özgü olmadığı temelinde bu açıklamayı reddeder ve biraz daha araştırılmasını önerir (Ligeti 1986, 510). Ligeti Peçenekçenin bir Kıpçak dili olduğundan ve dil kalıntılarının Kıpçak dil özelliklerine göre açıklanması gerektiği düşüncesinden yola çıkmıştı. Gerçekte yöntem tam tersi olmalıdır. Tabii ki, gırtlaksı düşüşü Peçenekçenin bir Kıpçak dili olduğuna kuşku getirmemeli, çünkü Oğuzcadan sık olmamakla birlikte, aynı olgu Kıpçak dillerinde gözlenir. Boy ismi olayında, boy birliklerinin etnik ve dilsel açıdan tek tür olmadıklarını bildiğimiz için, Oğuz etkisini göz ardı edemeyiz.

3.1.8. Tzopgn, -tzopgn (DAI 166, 168)

Yedinci boy ismine benzer şekilde, aslında Nemeth çoban'ı bir unvan olarak görmemiştir (Nemeth 1922, 6). Öte yandan Marquart -belki de doğru- bu örnekte de bir unvan olduğunu tahmin eder (Markwart 1929, 85). Bunu sonradan sadece Nemeth doğrulamıştır (Nemeth 1991, 76). 1932'de Nagyszentmiklos hazinelerinin birindeki yazıtla karşılaştırarak çaban okunuşunu verir. Ligeti ise daha dikkatlidir. Söz konusu boy ismi Orhon yazıtlarında geçmez ama iki Batı Göktürk boyunun ismi (çu- pan) olarak geçer ve K#garN de bir ünvanı muhafaza etmiştir: çupan 'Muhtarın yardımcısı' (Ligeti 1986, 330, 510; c.f. çupan

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

'minor official, village headman' ED 397-8; Rasanen 1969, 120).

Konstantine'in kaydettiği bu biçimin en büyük sorunu okunuşu, yani ilk hecedeki ünlü ve Yunan harfi n'nin (b/p; bkz. Ek) ses değeridir.

Gördüğümüz gibi, Nemeth ve takipçileri sekiz boy isminden yedisini açıklarlar, ama okuma ve çeviri sorunlarından dolayı sadece şunlar açık şekilde unvan olarak belirlenmiştir: çur/ çor, yıla ve belki çoban/ çopan. Birinci ve beşinci boy isimleri Nemeth'in çizdiği şemaya uymaz. Bu isimler boy düzeni içinde boyun konumuna işaret eder. Okuma sorunları ve benzerlerinin bilinmeyişinden dolayı kalan üç ismi unvan olarak görmek sadece bir tahmindir.

3.2. Peçenek Boy İsimlerinin İlk Bölümü

Konstantine Porphyrogenitus'un eserinde üçüncü ve dördüncü geçişlerinde Peçenek boy isimleri uzun biçimleriyle anılır. Nemeth isimlere eklenmiş tabirleri at rengi kabul eder. Marquart bunların renk değil, gerçek isimler olduğuna inanır (Markwart 1929, 84-5). Ancak Nemeth, Marquart'la zıtlaşır (Nemeth 1930, 30-1) ve yalnız birincinin görüşünü benimser. Ligeti ve Györfy de bu noktada Nemeth ile aynı görüştedir.

3.2.1. 'labdi- (DAI 168, 170)

Nemeth yawdı 'parlak' okuyuşunu verir ve Çağatayca yagdu 'parlak' biçimiyle karşılaştırır (Nemeth 1922, 3). Bunun paraleli aynı zamanda Tat. yaktı 'ışık, ışıklı' biçiminde bulunur. Çağatay biçimle karşılaştırılığında, Peçenekçe tabir Kıpçak dillerinde tamamen düzenli olan⁵⁴ bir -g- > -w- kayması gösterir. Ortadaki -q g- eşitliği Tatarca biçimle karşılaştırılınca tuhaftır. Peçenekçe de muhtemelen bir -q- > -g- seslendirmesi -g- > -w- değişiminin önünde idi. Räsänen ve Menges bunu yaq- 'yakmak' fiilinin bir türevi kabul ederler (Räsänen 1969, 178; Menges 1944-5, 268). Ligeti -Nemeth'in görüşünün aksine- bir at rengi olamayacağı için, bunu 'parlak renkli' olarak tercüme eder (Ligeti 1986, 507). Kelimenin anlamı zaten bu bobun boy düzeni içindeki özel yerini gösterir ve ilgili -erfm (bkz. yukarı) de Nemeth'in önerdiği şemaya uymaz. Bu yüzden boyun ismi Nemeth'inki gibi "der Stamm Verdienst (Tapferkeit)" olarak çevrilemez (1930, 32), bunun yerine her iki bileşenin de asalet ve seçkinliği işaret ettiği 'parlak erdem' diye çevrilir.

3.2.2. Kouartzi- (DAI 168, 170)

Nemeth'in okuyuşu kök 'mavi' kelimesinin bir türevi görülebilecek küär^'dir (Nemeth 1922, 3; 1930, 31). Ligeti bunu *kügär^ > kü (v) är^ 'mavimsi gri' olarak arıtır. Bu 3.2.1'de tartışılan değişikliği gösterir (Ligeti 1986, 113, 507). Nemeth bunu Macarca kökürsin 'pulsatilla' ile karşılaştırır (1922, 3). Kelime K#garO'den kükürçkün (DTS 313; örn. kögür gün 'pigeon, dove' ED 713-4) ve Codex Cumanicus'dan kögürçin 'Taube' (Grönbech 1942, 157) olarak bilinir. Çağdaş Türk dillerinde de yaygındır. Ana Kıpçakça veri: Tat. kügänpen 'golub; golubinyj', Kzk. kögerşin, Kırg. kögürçkön, kögüçkön, Başk. kügärçen, Kar. kögürçin 'golub', vb. Kıpçakça verinin ışığında, ortadaki gırtlaksı düşüşünün tuhaf olduğunu kaydetmeliyiz, tıpkı Türkçe verinin ışığında -n geçişinin yukardaki açıklamayı sorgulatarak düşüşü gibi. Ama kelime her halukarda knk 'mavi' ile ilgili olabilir.

3.2.3. Cabouxin- (DAI 170)

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

Konstantine'in eserinde, Kangar topluluğuna ait üç boyun isminin uzun biçimleriyle verildiği DAI'nin 37. bölümünün sonunda, üçüncü boyun isminin sadece yukardaki bileşeni korunmuştur. Üçüncü boyun ismi için uzun biçim toŪ k"tw Gla'yı 'aşağı yıla' verir (DAI 168-9). Kelime gerçekte sadece bir kez geçerken, Györffy söz konusu bileşeni DAI'de iki farklı yerde ortaya çıkardığını ileri sürer (Györffy 1939, 448; 1990, 179).

Nemeth'in okuyuşu qabuq{ın 'kabuk renkli'dir (Nemeth 1922, 4). Kök olan qabuq, Codex Cumanicus'ta qabuq 'Rinde' olarak bulunur (Grönbech 1942, 188) ve Çağataycada qapuq, Kırım Tat., Nog., Tat. ve Kırg. qabıq, Kar. qabux, Kum. qabuq ve Karaçay qabuq biçimiyle bulunur (Pröhle 1909, 113).

Renk isimleri yapan nadir ve verimsiz bir +şln ~ +çln eki eklenebilir (Clouston 1962, 149). Nemeth şu benzerlikleri getirir: Uygur kök 'mavi'>kökçin 'gri'; TTürk. sarı > sarışın (Nemeth 1922, 4). Bu mantık sorgulanabilir, çünkü -örneklerin gösterdiği gibi- bu ek sadece sıfatlarda geçer ve böyle ekli bir biçimin delili yoktur. Menges böyle bir ekin isimlere de uygulanabileceğine inanır ama bu açıklamanın doğruluğundan şüphe eder ve *qapugç 'kapıcı' biçimini kuran Marquart'ın görüşünü kabul eder (Markwart 1929, 85; Menges 1944-5, 269). Nemeth ve Ligeti bu açıklamayı reddederler.⁵⁵ Halen tetkik gerekmektedir.

3.2.4. Surou- (DAI 168)

Bu isim birtakım zorluklar çıkmadan okunamaz ve yorumlanamaz: suru 'boz' (Nemeth 1922, 5). Bunun iki isimli biçimleri şu dillerdeki kalıntılar olabilir: Tat. sorı 'seryj', Başk. horo 'svetlo-buriy, svetlo- koriç neviy; Çuv. s%r% 'seryj'. Bu yaygın bir at rengidir. Bu yüzden dördüncü boy 'Köl bey'lerin boz atı boyudur.

3.2.5. Carab~h (DAI 166, 168)

İsmi bileşenlere bölmek gereksiz olduğu için, çözümlene de gereksiz olabilir. Bkz. 3.1.5, boy isimlerinin ikinci bileşenleri arasında.

3.2.6. Boro- (DAI 168)

Boro 'boz' da atları tanımlamak için kullanılan bir rengin ismidir, fakat bu biçimiyle sadece Kırım Tatarcasında korunmuştur. Karşılaştır boru 'bir at rengi' (Nemeth 1922, 6). Sakacada ve Güney Sibirya dillerinde değişik biçimleri vardır fakat bunlar Moğolca ödünçleme olarak görülmelidir.⁵⁶ Peçenekçe biçim, öbür Türk dillerindeki boz ile karşılaştırıldığında Çuvaşça özellikler gösterir (Ligeti 1986, 508); bu da Peçeneklerin işgal ettiği alanlarda anlaşılabilir. Bu boy isminin ikinci bileşeni henüz çözülememiştir (Bkz. 3.1.6).

3.2.7. Giazi- (DAI 168)

1922'de Nemeth, yazı kelimesinin okunuşunu dört boyun başının ismi ile teşhis etmişti.⁵⁷ Buna, daha sonra "tatmin edici bir açıklama değildir" der. (Nemeth 1930, 32). Bunu yazıtlarda bulunan yagız ('brown' ED 909) ile özdeşleştiren ilk kişi Györffy'dir (Györffy 1939, 417); Ligeti de onun mantığını temelli bulur (Ligeti 1986, 508). Peçenekçe bir (yagız > yazıg) metatez biçimi gösterir; yazıg 'dark brown (describes the colour of a horse's coat)' (ED 985). Kelime sadece Houtsma'nın kitabında geçse de, -g geçişinin düşüşü iyi bilinen ve yaygın bir Kıpçakça olgudur.⁵⁸ Bunun atları betimleyen renk ismi olarak yaygın

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

kullanımı için bkz. ED 909, 985; DTS 225.

Başka bir okuma bile istemeyen bir diğer yorumlamada mümkündür. Coğrafi isimlerde de geçen (c.f. ED 984) bir Eski Türkçe yazı biçimini biliyoruz (c.f. ED 984). Bu, Houtsma'nın kitabında da öH'o (yazı 'Ebene' Houtsma 1894, 103) biçimiyle ve çağdaş Türk dillerinde şu şekillerde bulunur: Tat. yassı 'ploskiy; spljusnutyj', Nog. yazı 'step'', Başk. yadı 'ploskiy', Kum. yassı 'ploskiy, rovnıy, ravninni', TTürk. yassı 'yassı', Tkm., Gag. yası, Az. yastı 'ploskiy'. Bu durumda Peçenek boy ismi, Türk dillerinde tek örnek olmayan bir nesne-renk-biçim isminden türemiş olmalıdır.⁵⁹

3.2.8. Boula- (DAI 168)

Nemeth, sekizinci Peçenek boy isminin ilk bileşenini Boyla (Nemeth 1922, 6) olarak okuyarak ve hatta Nagyszentmiklos hazinesindeki yazılardan biriyle karşılaştırarak bir kişi ismi olarak yorumladı. Sonradan, 1939'da bula 'alaca' okunuşunu vermesinin ve bunu Çağatayca ala-bula 'aynı' bileşeni, TTürk. bula- 'karıştır' ve bulaq 'bular' (Nemeth 1930, 32), ve de K#garO'de korunan Türk budun ismi bulaq ile karşılaştırmasının (Nemeth 1930, 103-4) gösterdiği üzere, görüşlerini gözden geçirmiştir. Ligeti kelimeyi Moğolca'dan da alıntılar: bulag mori 'beyaz benekli at' (Ligeti 1986, 508). Atları betimlemek için kullanılan bir renk ismi yorumunu kabul edebiliriz, fakat bunun genellikle bileşik biçimde geçtiğine dikkat edilmelidir (ala-bula). Sekizinci boyun isminin anlamı 'çoban / çopan'ın benekli atı boyudur.

Bu yüzden, yukarda çözümlenen sekiz kelimedeki birinci ve beşincinin at rengi isimleri olmadığı, yedincinin muhtemelen bir nesne-renk-biçim ismi olduğu ve ikinci ile üçüncünün sorunlu olup daha fazla araştırmayı gerektirdiği sonucuna varabiliriz. Kalan üç isim ise, atları betimleyen renk isimleri olarak çevrilebilir.

Bu at rengi isimlerinin açıklaması büyük tartışmaya sebep olmuştur. Bunun üzerinde durmak bu çalışmanın amacı olmamakla birlikte, ilgili yazının küçük bir listesini vereceğim: Harmatta 1946; Ligeti 1986, 511; Györffy 1990, 180-4;; ve Türkçe renk isimleri ile at besiciliği arasındaki ilgili için: Doerfer 1995.

3.3 loannes Skylitzes'in Eserinde Korunan Peçenek Boy İsimleri

Konstantine'in kaydettiği isimlere bakmakla yetinemeyiz, bir diğer önemli kaynağa, loannes Skylitzes'in Synopsis Historiarum'una bakmazsak çalışma yarım kalır. Synopsis Historiarum, 11. yy ortasındaki tarihi olaylarla ilgili olarak 13 Peçenek kabile isminden ikisini anar. Nemeth bunları yorumlayamayacağını söyler (Nemeth 1930, 33). Bu iki isim şunlardır: Belemarnz ve Pagouman"z (Thurn 1973, 456). Györffy (1965, 77) ve Moravcsik (BT 2, 89) birinciyi Belermanz şeklinde düzeltirler. Sadece Györffy bu isimleri açıklamaya çalışır, ama çözümleri ikna edici değildir.⁶⁰ Eğer yukarıda geçen düzeltme meşru ise, biz sadece, budun isimlerinde de geçen (Bkz. Nemeth 1991, 99), isim ve sıfatlara ekli +mAn ekini kesin olarak çıkartabiliriz (Bkz. Erdal 1991, 73-4). İsimlerin kalan kısımları özel isimlerden türemiş olabilir ama kesin bir şey söylenemez. Özel isim kökenini şu ifadeler destekleyebilir: "Peçenek halkı Sakalardır (İskit) ... ortak ismi Peçenek olan 13 kabileden oluşur fakat herbir kabilenin atası ve öncüsü tarafından verilen kendi ismi vardır [vurgu benim - G.V.]" (Györffy'de alıntılanmış, 1990, 174).

Bir husus kesindir; Skylitzes'in koruduğu iki boy ismi Nemeth'in koyduğu düzene (at rengi

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

+ ünvan) uymaz. Elbette iki kaynak arasında, Peçenek boy düzeninin değişmiş olacağı yüzyıllık bir süre vardır.

Sonuç olarak, Peçenek boy isimlerinin atları tanımlayan bir renk ve bir rütbeden oluştuğunu öngören sistemin ikna edici olmadığını ve okuma ve çevirilerde pek çok kusur olduğunu söyleyebiliriz.

4. Peçenek Kale İsimleri

Bir diğer Peçenek dil verisi gurubu, Konstantine Porphyrogenitus'un kaydettiği Peçenek kalelerinin isimleridir. Kaynağın ilgili kısmı şöyledir (isimler kasten Yunan harfleriyle verilmiştir):

"Turla (Dnyester) nehrinin bu tarafında, Bulgaristan'a bakan kısma doğru, bu aynı ırmağın boylarında تنها şehirler: ilk şehir Peçeneklerce Aspron diye adlandırılmıştır, çünkü taşları çok beyaz görünür; ikinci şehir Tougg"tai; üçüncü şehir Kraknak"tai; dördüncü şehir Salmak"tai; beşinci şehir Sakak"tai; altıncı şehir Giaiouk"tai'dir. Bu eski şehirlerin binaları içinde kiliselerin ve gözenekli taştan yapılmış haçların bazı ayırddedici izleri bulunur, bu yüzden bazıları bir zamanlar burada Romalıların yerleşimleri olduğu geleneğini korur." (DAI 168-9).

Gördüğümüz gibi, Konstantine altı kale ismi kaydetmiştir. Maalesef, muhtemelen edebi bir çeviri olduğu için bize çok şey söyleyen birincinin ismi sadece Yunanca tercümesiyle korunmuştur; Aspron = Beyaz (DAI 168-9). 'Beyaz kale, beyaz şehir' anlamlarına gelen kent isimleri Ortaçağ'da Doğu Avrupa'da oldukça yaygındı. Sadece yarkel (DAI, 42. Bölüm), 965'ten Povest' Vremennih Let'in bahsettiği Belavefa veya defalarca geçen 1097'den (PLDR 1978) Belgorod'u düşünelim. Bu Peçenek kalesi muhtemelen, yerleşim izleri çok eski zamanlara giden, Turla nehrinin ağzındaki Ortaçağ kenti Akkerman⁶¹ ile ilgiliydi. Konstantine "bazılarının bir zamanlar burada Romalıların yerleşimleri olduğu geleneğini koruduğundan" da bahseder (DAI 169).

Diğer beş isim bir düzen oluşturan gerçek Peçenekçe dil kayıtlarıdır. Beşi de aynen boy isimleri gibi bileşik özel isimlerdir ve herbirinin ikinci bileşeni -k"tai or -g"tai'dir. Öncelikle isimlerden ayrılması kolay olan ikinci bileşenlere bakacağım; sonra bileşenlerin ilk kısımlarını çözümleyeceğim. Bütün muhtemel çözümleri sunmaya çalışacağım.

4.1 Kale İsimlerinin İkinci Bileşenleri (-k"tai, -g"tai)

İkinci biçim sadece bir kez geçtiği ve de, göreceğimiz gibi, Tougg"tai hecelemesi büyük ihtimalle Yunanca heceleme kurallarından dolayı gerekli olduğu için, iki biçimin aynılığını kuşkusuz kabul edebiliriz. Kalan dört olayda, bir ünlüyle biten ilk bileşenleri takiben xxx biçimimiz var.

Nemeth bunu qatay olarak okur ve Çağatayca qatag 'Engel, Kale, Sur' kelimesine bağlar, fakat olağan olmayan sondaki -g ~ -y uyumunu kaydederek (Nemeth 1930, 33).⁶² Bu gerçekte tuhaftır, çünkü eğer Peçenekçe bir Kıpçak dili olarak sınıflanırsa bir -ag > -aw > -h, -N değişmesi beklememiz gerekirdi.

Jerney (1851, 77) ve Vâmbery (1882, 445) bu ismi Kâta- içeren Macar şehir isimlerine bağladılar; sonraları Nemeth (1930, 33) - ki qatay olarak okur - ve Györffy de (1939, 460;

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

1990, 188) aynı fikri paylaşmışlardır.

Yunanca ai yazı bağlantısı kapalı bir Türkçe e olarak da okunabildiği için, kelimenin diğer okanuş ihtimalleri de vardır. Elbette, bu durumda bile kelimenin yüksek ünlülerinin olduğunu öngörmek zorunda değiliz, çünkü kaynağın yazarının yabancı geçiş damaksısı -i sesini kapalı bir e olarak duymuş ve kaydetmiş olması münasiptir. Benzer bir durum olarak, -i sesini kapalı e olarak çeviriyazan Codex Cumanicus'u alıntılatabiliriz. Bu yüzden kelime qatı olarak okunabilir ve qat- 'sert, sıkı olmak' (ED 597-8) fiilinin bir fiilden isim ekli biçimi olan Eski Türkçe qatıg kelimesiyle ilgili olabilir. Bu kelime Çağatayca qatıg (ED 598), TTürk. katı, Kumanca qatı 'hart, fest, stark, heftig' (Grönbech 1942, 196) ile karşılaştırılabilir. - (X) G eki fiilin sonucunu gösterir (ergatif fiilden isim eki: Erdal 1991, 172-223, aynı zamanda bkz. Gabain 1950, 70). Bu durumda Peçenekçe düzenli bir kıpçak gelişmesi gösterir: -ig > -ı (Krş. Tat. sarı < sarıg, veya belki de yedinci Peçenek kabile isminin ilk bileşeni: yazı < yazıg < yagız). Bu önerideki sorun, kelimenin Türk dillerinde isim değil, sadece sıfat olarak bulunmasıdır.

Tarih yazını, Marquart'tan gelen ve sonra Menges tarafından da benimsenen bir diğer açıklama veriyor. Bu çözüm, qat'ın 'kat, ev' anlamına gelen bir Eski İran ödünçleme olduğunu iddia eder (Marquart 1903, 196).⁶³ Bu karşılık anlam bakımından ikna edici, ve -ai geçişi de bir iyelik eki olarak kolayca açıklanabilir. Türkçe bileşiklerde ikinci bileşenin bir iyelik eki taşıması oldukça yaygındır (sing. 3). Menges'in aksine, Peçenekçe'de bir damaksı nitelik tahmin etmemiz ve -k''tai biçimini -kâte (Menges 1944-5, 272) olarak okumamız gerektiğine inanmıyorum. İyelik eki -ai aynı zamanda -ı olarak da okunabilirken, -a- çoğunlukla -a- ile gösterilir. Eğer bu İran kökeni doğru ise, kangar'ın İrani açıklanmasıyla birlikte, İran dilinin Peçenekçe üzerinde çok büyük etkisi olduğu çıkarsanabilir.

Diğer bir mümkün çözüm, yani elimizdeki şeyin qat 'yan' kelimesinin ona ekli bir iyelik eki olan (ve böylece kale isimleri: Gözetleme tarafı, devriye tarafı, savaş tarafı vb.) bir türev olduğunu da vermeliyiz. Eski Türkçe biçim qat 'kat, tabaka' (ED 593), tıpkı çağdaş Türk dillerinin de genel olarak göstermediği gibi, bu anlamı göstermez.⁶⁴ Yine de, bazı diller ve -daha önemlisi Houtsma'nın Kıpçak kayıtları da- genellikle ilk anlam olmasa da, bu 'yan' anlamını gösterirler: 2s qat 'jan' (Houtsma 1894, 87), Karaçay qat 'Seite, Gegend' (Pröhle 1909, 117), Kar. qat 'sloj, plast; etaj; napravlenie, storona' ve Çuvaş xut 'reteg, sor; emelet; oldal' (Paasonen 1908, 53).

Doğal olarak, sonraki açıklamada Kâta içeren Macarca yer isimlerinin paralelini ıskartaya çıkarmalıyız, çünkü bu, Macarca Kâta biçimini üretmez.

4.2 Kale İsimlerinin İlk Bileşeni

4.2.1 Toug - (DAI 168)

Beş Peçenek kale ismi içinde bu okuması en zor olandır. Bir taraftan iki ünsüz arasındaki ses işaretleri birden fazla sesi temsil ediyor olabilir. Öte yandan -g geçişinin ses değeri de sorunludur. Eğer yazar bir -n'yi çeviriyazmak istediye -gg işaretlerini kullanmalıydı. Ama bunu yapamazdı çünkü ismin ikinci bileşeni de (-g''tai) bir g ile başlar ve böyle üç sessiz birarada olmaz. Bu, neden -k''tai yerine -g''tai biçimine sahip olduğumuzun sebebi olabilir. Fakat eğer bir -n veya -g (-E)⁶⁵ terminali göstermek isteseydi, aynı işaretler olurdu. Şimdi diğer, anlamca mümkün okumaları gözden geçireceğim.

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

Nemeth kelimesinin nasıl okunacağından emin değildir ve iki çözüm önerir: 1. tün 'Nacht', Tougg"tai'ye 'Gece nöbet kulesi' yorumunu verir; ve 2. tun 'Ruhe', ve bu yüzden 'Gecelenen kale' (Nemeth 1930, 33-4; 1932, 51). Burada tün'ün gece bekçisi değil sadece gece anlamına geldiği belirtilmelidir (Krş. CC 71 tün). Bu okuyuşlara ilaveten, Menges bir diğerini önerir: ton 'don, donmuş' (1944-5, 272). Bu, isim değil fiil olarak Codex Cumanicus'ta da geçer: ton- 'don' (Gronbech 1942, 249).

Sanıyorum yukarda -n'nin kaydı konusunda söylenenlerin ışığında, bu okuma mümkündür. Kelime anlam açısından da sorunlu değildir, çünkü ton aynı zamanda 'sert' demektir (ED 513). Bu yüzden bu kalenin ismi 'sertlik' demek olabilir.

Yunanca heceleme, anlam olarak Eski Türkçe kaynaklarla bağdaşan diğer okunuşlara da imkan tanır: tog (Krş. Eski Türkçe tog 'engellenmiş, engel' ED 463-4), tug ('devlet amblemi' ED 464) ve toy (Krş. Eski Türkçe toy 'kamp, topluluk, toplanma, toy' ED 566). İlk iki durumda Peçenekçe, Codex Cumanicus'ta önceki sessiz ile bir ikizleme yapan -g geçişini koruyacaktır.⁶⁶ Fakat DAI ve Codex Cumanicus arasında 400 yıl olduğunu ve toy'un Kıpçak dillerinde 'kamp' değil, sadece eğlence manasıyla olduğunu hatırlamalıyız. Halen bu ismin kesin açıklaması yoktur.

4.2.2 Krakna- (DAI 168)

Nemeth'in açıklaması tamamen ikna edici: "qaraq 'Blick', qaragul 'karakol', Sagai. qaraqı- 'gözetle' " (1932, 51), fakat kelimenin sonunu açıklamıyor.

Kelime qara 'bakmak, gözlemek' fiilinin ona eklenmiş -na unsuruyla yapılmış isim biçimidir. Bu muhtemelen Kumuk veya Karaçay-Balkarca'da iyi bilinen 'i' hali ekidir (+nX). Menges -na -ı unsurundan sonra, gözardı edilemeyecek bir +nA eksisi görür, fakat -g geçişi xxx olarak da okunabilir. Bu yüzden Kraknak"tai 'gözleme, devriye kalesi'dir.

4.2.3 Salma- (DAI 168)

Bu açıkça salma olarak okunabilir ve fiilden isim eki -mA bağımsız olabilir (Ek hakkında ayrıntı için bkz. Erdal 1991, 316-20). Nemeth bunu Osmanlıca salma'ya 'devriye' bağlar (1930, 34). Sal- fiilinin anlam alanı oldukça geniştir; Krş. ED 824 ve Menges 1944-5, 273. Bu yüzden bu, 'devriye kalesi'dir.

4.2.4 Saka- (DAI 168)

Németh ismin saqa okunuşunu Kırg. saqa 'Yay' ile karşılaştırır. Bu da kaleye 'Yay-bakır' ismini verir (1930, 34).

Baş ve ortadaki sessizlerde Peçenekçe'nin Çuvaşça özellikler gösterdiği de inanılırdır (y- > g-; q > x): |axa. Bu, Peçenek dilindeki bir Hazar mirası olarak, Eski Türkçe yaqa 'kenar, sınır' (ED 898) biçimiyle ilgili olabilir. Çağdaş Çuvaşça'da bu |uxa 'vorot, vorotnik' (Egorov 1964, 222) olarak geçer. Bu, Çuvaşça özellikler gösteren tek Peçenekçe örnek değildir. Altıncı Peçenek boy isminin ilk bileşeni de benzer şekilde öbür Türk dillerinde bulunun boz'dan farklıdır (Ligeti 1986, 508).

Bu yüzden Sakak"tai, 'hudut kalesi' olarak çevrilebilir ve muhtemelen Turla nehri üzerindeki eski bir Hazar sınırında bulunuyordu.

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

4.2.5 Giaiou- (DAI 168)

Németh bunu kısaca yayı diye okur ve pek görülmeyen -g y- karşılığının dikkat çekerek

(1930, 34) Eski Türk yazıtlarındaki yağî 'düşman' (Krş. ED 898) kelimesine bağlar. Geçiş sesinin dudaksılaşmasını açıklamaz. Bağlantı kuşkusuz doğrudur ama, Menges'in işaret ettiği gibi (yau; 1944-45, 273) onun verdiği okuyuş doğru olmayabilir. Bu kelime de ilk Peçenek boy ismi *kügar çi > kü (v) arçı (Bkz. Ligeti 1986, 507) ile aynı dönüşümden geçmiş olabilir.

Buradaki ai dizisi genellikle e'dir ve bu örnekte kelime, Yayık nehrinin Peçenekçe ismindeki - Yayık- (Ge"ç, DAI 166)⁶⁷ y- sesinde gözlenebildiği gibi, damaksı bir nitelik gösterir. Ekte ou'nun muhtemel ses değeri bulunabilir. Peçenekçe kelime, Kumanca yağî'dan 'Feind' (Gr0nbech 1942, 110) kesinlikle ayrıdır.

Son olarak, Peçenek kalelerini konuşlandırmadaki zorluklar hakkında birkaç söz edeceğim. Yazın, ikinci kaleyi Turla üzerine koyan Moravcsik hariç (BT 2, 317), onları Özü nehri boyunca yerleştirir (Németh 1930, 33; Györffy 1939, 460; BT 2). Konstantine Porphyrogenitus hepsini Turla nehrine yerleştirir. Turla (Dnyester) ve Özü'nün (Dnyeper) Yunanca biçimlerinin ardarda geçtiği DAI'nin 8. bölümünde Dan"strewz yazar (DAI 54). Öyleyse, sözkonusu kaleleri büyük ihtimalle Turla nehri üzerine yerleştirebileceğimiz sonucuna ulaşabiliriz.

5. Sonuç

Peçenekçe'nin bir Kıpçak dili olduğunu tespit eden Gyula Németh idi. O bunu, dilin uyumlu metin kalıntıları olmaksızın, sadece boy, kale ve kişi isimlerini ve tevil kabul edilen bir kelimeyi kullanarak yaptı. Yukarıdaki çözümlerinin ve önerilen yeni çözümlerin temelinde, Peçenekçe'nin bir kıpçak dili oluşunu sorgulayamam, fakat bazı ilave yorumların eklenmesi gerektiğini düşünüyorum.

Somut isimlerden bir dili yeniden kurmak çok zordur ve böyle bir girişimin ne tür sorunları olduğunu boy ve kale isimlerinde gördük. Çoğunlukla bir ortak isim olarak görülen kalan tek Peçenek kalıntısı da Türk dillerinde bulunamıyor.

Kaynaklarda hep açık değildir. K#şg#rN Peçenekçe'yi Bulgar and Suvar⁶⁸ dili ile karşılaştırır, ama bu bilgi parçası da hassaten güvenilir değildir. Bulgar ve Suvarlar Çuvaş türü bir dil konuştukları için K#şg#rN'nin ifadesine göre Peçeneklerin de bir Çuvaş türü dil konuştuğunu düşünmek gerekir; fakat Peçenek dil kalıntılarını çalıştığımızda, bir, en fazla iki Çuvaş-vari kelime buluruz. Yani Peçenekçe'yi Çuvaş tipi bir dil olarak görmek oldukça zordur. Macar kavimlerin türkçe etimolojilerini düşünelim. Büyük ihtimalle Peçenek kavim sistemi farklı dillerden insanları içine almış veya diğer idllerin etkisi altında kalmıştır.⁶⁹

Anna Comnene de Kuman ve Peçeneklerin aynı dili konuştuğunu iddia ederek onların dili hakkında bilgi verir (Györffy 1965, 73). Bu iddiadaki sorun, Anna Comnene zamanında, 12. yy'da Peçeneklerin dağılmış ve Kumanlar gibi komşu uluslar arasında erimiş olmalarıdır.

Peçenek diliyle ilgili ana zorluk, araştırmacıları parçalı dil kayıtlarını çalışmaya zorlayan kaynak kıtlığı, metin kayıtlarının yokluğudur. Peçenek dili ve Peçenek boy ve kale isimleri araştırmalarının hala tamam olmaması bu yüzdendir. Macarca malzeme ve Doğu Slav

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

kaynaklarının çözümlenmesi ilerleme sağlayabilir.

Özetle, şu sonuca ulaşabiliriz: Kangar muhtemelen Peçeneklerin bir kısmının başkalarına verilen ismi idi. 2.2'ye dayanırsak bu kelime aslında bir kavmin ismi değil, (ihtimal İrani ödünçleme) bir topluluk ismi idi. Bu yüzden, Pritsak (1975) ve Györffy'nin (1990) söylediği gibi, Peçenek kavmin düzeninin bu etnik toplulukların kaynaşmasının sonucu olduğunu hakikatten söyleyemeyiz. Peçenek kavmin isimlerinin yukarıdaki çözümlenmesinin, Peçenek kavmin isimlerinin bir at rengi ismi ve bir ünvandan oluştuğu şeklindeki yaygın kabul gören varsayımı desteklemediğini de belirtmeliyiz. Bu varsayım üzerine hiçbir tarih kuramı oturtulamaz ve alaca atlı oymağın Peçenek kavmin düzenini örgütlediğini iddia edemeyiz. Peçenek kavmin ve kale isimlerinin kesin ve tartışmasız okunuşu belli durumlarda henüz verilmemiştir. Gyula Nemeth'in önerdiği sistem temelinde, sekiz Peçenek kavmin isminden hiçbirinde iki bileşenin birden sorunsuz bir açıklaması verilememektedir.⁷⁰ Ancak boyun kavmin düzeni içindeki konumuna işaret eden iki kavmin ismi vardır.

Dr. Gabor VÖRÖS

Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü / Macaritan

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 2 Sayfa: 693-708

Dipnotlar :

1. Peçenekler hakkında en ayrıntılı kaynakça için bkz. BT 1, 89-90 (eski bir baskı olarak tabii ki kesinlikle tam değildir).
2. Tabii ki Patzinak"tai, Pazh'koi, vb. gibi diğer biçimler de vardır. Bir liste için bkz. BT 2, 247-9.
3. İslam kaynaklarında kullanılan biçimler için bkz. Schamiloğlu 1984.
4. 913'ten 959'a Bizans imparatoru.
5. Son baskı: Gyula Moravcsik; DAI'deki kaynakçaya bakınız.
6. Liste için bkz. Németh 1932, 54-9.
7. Kumanlar için de aynı kanaate sahipti (Jerney 1B51, 74).
8. Olağandışı hayalgücüne rağmen, Peçenek 'Hrfrn ve Gla boy isimlerini (bkz. bölüm 3. 1. 1 ve 3. 1. 3) Macarca kelimeler érdem 'erdem' ve özel isim Gyula ile ilk karşılaştıran da odur (Jerney 1851, 77). Jerney'in öteki kabile isimleri üzerine görüşleri, müteakip eleştirilere direnemedi. O, Peçenek kale isimlerinin ikinci bileşenlerini (bkz. 4. 1) Macarca yer ismi kümesi Káta ile ilişkilendirmiştir (Jerney 1851, 77); tıpkı daha sonra Vámbéry (1882, 445) ve Györffy (1939, 460-1) gibi.
9. O aynı zamanda Peçeneklerin Macar, Kuman, Hun ve Avarlarla aynı dili konuştuklarına inanıyordu (Gyárfás 1873, 41-102).
10. Peçenek boy ismi Tzor (bkz. 3. 1. 2) Macarca yer isimleri Súr ile karşılaştırmıştır (Szabó 1B53, 60B).
11. Bir örnek 6. Kale isminde görülen Türkçe kelime 'yağı' veya dördüncüsünde görülen bey kelimesidir (Vámbéry 1882, 445, 447). Aynı zamanda bkz. Bölüm 4. 2. 5 ve 3. 1. 4.
12. Golubovskij, P. 1BB4. Pe2enegi, Torki i Polovcy. Kiev.
13. O bunu, Köl-Tigin yazıtında geçen Kängäräs halkına ve Arap kaynaklarında Seyhun nehrinin aşağı boylarının ismine bağlar. R@¥ß (Marquart 1B9B, 10). Bkz 2. 2.
14. Önceleri Vámbéry (1882, 448), daha sonra meslekte geniş kabul gören Bang (Bang 1918) ile aynı kökeni önermişti. Bkz., Bölüm 2. 1.
15. Nagyszentmiklós hazinesindeki yazıların da Peçenekçe olduğuna inanıyordu.

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

16. Örn. 7. Peçenek boy isminde: “.bu kabul edilebilir, çünkü qapqan > qapan değişimi tipik bir Oğuz olgusu iken (qapqan > qapan, değişimi Kabar-Hazarca’da da mümkündür), bugün bildiğimiz kadarıyla Peçenekçe bir Kıpçak dilidir. Bu boy isminin okunma ve çözümlenmesi için daha araştırmalar gerekiyor.” (Ligeti 1986, 510; benim çevirim - G. V.), Bkz. Bölüm 3. 1. 7.
17. Bunu Çağatayca qıngir’a (halsstarrig, entschloßen, mutig, tapfer) bağlamıştır (Németh 1927, 279-B0), bkz. 2. 2.
18. Örn. Peçenek kabile isimleri Cabouxin- ve Giazi-de (Györffy 1990, 179-80), bkz bölüm 3. 2. 3 ve 3. 2. 7.
19. Bu eleştiri Talm’t, Cop~n ve Cabouxin kabile isimlerinde (Menges 1944-45, 261-4, 268-9; bkz. 3. 1. 6-7, 3. 2. 3) ve Peçenek kale isimlerinin ikinci bileşenlerinde (Menges 1944-45, 271-2; see 4. 1) çok nettir.
20. Marquart’ın (1903, 196) değişik ünlülerle İrani olarak gördüğü Peçenek kale isimlerinin ikinci bileşenleri (-k"tai, -g"tai) için farklı bir köken önermiştir (Menges 1944-45, 271-72). Bkz. 4. 1.
21. Janos Harmatta daha sonra bu ilgili nakzetti (1995, 348).
22. Yine de Pritsak, Peçenek kale isimleri hakkında, bunları halk isimlerine bağlayarak yeni bir açıklama getirmeye çalışmıştır (Pritsak 1975, 211).
23. Bkz. Bölüm 2. 2.
24. Ligeti okuma ve yorumdaki zorlukları ve mümkün çözümleri tartışır (Ligeti 1986, 506-11). Peçenek ismiyle de uğraşır ama dikkatlidir ve bu konuda pek görüş belirtmez (Ligeti 1986, 268).
25. Csösz kelimesinin Peçenek kökeni hakkında ayrıntı için bkz. Kniezsa 1934.
26. Gyula Nemeth Macarca tolmacs -dilmaç, çevirmen’ kelimesini de buraya ekler (Nemeth 1958).
27. Vakanüvisin eseri (845-915), Milat ile 906 yılı arasındaki dönemde geçen olayları anlatır.
28. Latince aslında: "Ex supradictis igitur locis gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pecenaci vocantur, a propriis sedibus expulsa est, eo quod numero et virtute prestant, et genitale, ut premisimus, rus exuberante multitudine non sufficeret ad habitandum." (Pauler-Szilagyı 1900, 321).
29. Sonraki imparator 2. Romanos (959-963).
30. "I conceive, then, that it is always greatly to the advantage of the emperor of the Romans to be minded to keep the peace with the nation of the Pechenegs and to conclude conventions and treaties of friendship with them and to send every year to them from our side a diplomatic agent with presents befitting and suitable to that nation, and to take from their side sureties, that is, hostages and a diplomatic agent, who shall come, together with the competent minister, to this city [yani Bizans, G. V.] protected of Gold, and shall enjoy all imperial benefits and gifts suitable for the emperor to bestow." (DAI 48-9).
31. "In the region of Bulgaria also is settled a folk of the Pechenegs ... when an imperial agent is dispatched from here [yani Bizans, G. V.] with ships of war, he may, without going to Cherson, shortly and frswiftly find these same Pechenegs here ... they come down to him, and when they come down, the imperial agents gives them hostages of his men, and himself takes other hostages of these Pechenegs, and holds them in the ships of war, and then he makes agreement with them" (DAI 54-7).
32. "When an imperial agent goes over to Cherson on this service, he must at once send to Patzinacia and demand hostages and an escort, and on their arrival he must leave the hostages under guard in the city of Cherson, and himself go off with the escort to Patzinacia and carry out his instructions." (DAI 54-5).
33. Örnek için bkz. Pritsak 1975, 211; Golden 1992, 264.
34. Bu isim yaygın olarak Türk (h) ala yuntlug (alaca atlı) toplulu olarak teşhis edilir. 766-801 arasında yazılan Çince T'ung tien bu fikri destekler gözükmekte: "Oraya beş büyük Türk (T'uküe) boyunun yurdundan geçilerek varılır. Bunlar 30 bir savaşçıya komuta eder ve 300 bin atları vardır. Bunların toprakları bir irkin (k'i-kin) tarafından yönetilir. Bunlar türktlerden farklı değildir. Otlakları atlarını besleyemediğinde göçerler, sabit meskenleri yoktur. Atları (ma) hep alacaktır (po); bu yüzden isimleri Ala Yuntlu'dur (po-ma). Onlar atları üzerinde oturmaz ama sadece at sütü, cumis (kırmız) tüketmek için sağlarlar. Kırgızlarla sık sık savaşırılar, görünümleri kırgızlara benzer ama birbirlerinin dilini

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

- anlamazlar.” (Senga 1996, 36). Ancak bu son cümle bizi, Kırgızlar o dönemde Türkçe konuştukları için, bu halkın ismi gibi gerçekten Türk olup olmadığını sorgulattırır.
35. Buradaki ud (h) adaqlig sözünde Türkçe ‘öküz ayaklı’ diyişi gizlidir. T’ung tien de onlardan bahsetmesine (bkz. Senga 1996, 10) ve Türk olarak adlandırmasına rağmen, raporun bu kısmı, tıpkı ıssız kum tepeleri zincirinin esrarı gibi, oldukça esrarlı görünüyor.
 36. Senga 1996, 41.
 37. Bu sayı her ihtimale göre bir topostan fazla değildir.
 38. Bu görüşü Horları Oğuzlarla özdeşleştirenler tutar. Senga, Peçeneklerin asli ülkesi hakkındaki kuramların kapsamlı bir değerlendirmesini yapar (Senga, 1992).
 39. Bkz. Bölüm 2. 2.
 40. Alaca atlı halkın yeri ile ilgili, T’ung-tien raporundaki bilgiye dayanan Senga, Györffy ile tartışır ve onları 8. yy ortalarında Balkaş gölünün kuzeyine, İşim ve İrtiş nehirleri arasına yerleştirir (Senga 1992, 43; 46).
 41. Bkz. Sevortjan 1978, 25.
 42. Karşılaştır: Kırg. kanır- ‘bluğat’, ne imeya priyuta, ne imet’ pristani{2a’; Kzk. qangir-‘to wander, to roam (aimlessly)’. Bir topluluk ismi olamaz.
 43. Örn. Golden 1992, 265.
 44. 38. Bölümde. O sözkonusu ismi sadece üç kabile için değil, genel olarak Peçenekler için de kullanır.
 45. Bkz. Györffy 1972 ve Zimonyi 1998.
 46. Macaristan’da Peçeneklerle ilgili olarak 1. 2’ye ilaveten bkz. Szokolay M. 1929. A magyarországi besenyötelepekröl. Föld és Ember 9, 65-90; Belitzky J. 1937. A nyugatmagyarországi és felvidéki besenyö telepek. in: Emléktönyv Domanovszky Sándor születése 60. évfordulójának ünnepére. Budapest, 1937. 59-95; Kniezsa I. 1937. A nyugatmagyarországi besenyök kérdéséhez. in: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése 60. évfordulójának ünnepére. Budapest, 1937. 323-37. Peçeneklerin Macaristan’daki rolü için bkz. Göckenjan 1972, 89-114.
 47. Bkz. Ek.
 48. Szabó (1853, 608) da bunu Macarca yer ismi Súr ile karşılaştırır ama Györffy (1990, 175) bu yer isimlerinin Peçenek boy isimlerinden gelmediğini öne sürer; Kristó 1973, 75.
 49. Kül kelimesinin kökeni için bkz. ED 715.
 50. Györffy, Macarca yer isimleri Kölpi/Kulpy’de aynı ismi görür. Györffy 1939, 441; 1990, 176; Kristó 1973, 21.
 51. Qara woy okuması da mümkündür, çünkü b- sesi n ile gösteriliyor olabilir. Yunanca biçim ikisine de imkan sağlar. Bkz. Ek.
 52. Bu durumda - kaynak yokluğundan dolayı - bu, Kıpçak y < d eşitliğinin ilk örneği olacaktır.
 53. Bugünkü ve eski Macar yer isimleri Tolmács/Talmács bu Peçenek boy ismiyle ilgili olabilir; Bkz. Györffy 1939, 443; 1990, 177; Kristó 1973, 21.
 54. Ligeti’de örneklerle gösterilir. 1986, 507.
 55. Kelimeyi kovuk{in ‘soluk sarı’ okunuşundan çıkarmaya çalışan Györffy tamamen başka bir izdedir (Györffy 1939, 448; 1990, 179).
 56. Krş. Şor, Sagay, Koybal pora; Altay, Teleut, Lebed poro ‘weissbehaart mit dunkler Haut, Pferdefarbe’ (Radloff 4, 1663); Mongol boro ‘grey, brown, dark’ (Lessing 1973, 121).
 57. Krş. Giaz“ (z) (DAI 166; BT 2, 112).
 58. Krş. Mk*ö (yagiz) ‘braun’ (Houtsma 1894, 103).
 59. Sonuncuya örnekler için bkz. Németh 1991, 71-5.
 60. Belemarri’zŞBelermari’z boy isminde Györffy, bulgar halkının isminin Çuvaşça biçimini görür (beler; krş. Ligeti 1986, 386); Pagoumanz biçiminde ise beşinci Peçenek kabilesinin ismini kendi okuduğu şekliyle (bay) teşhis etmeyi umar (Györffy 1939, 453; 1965, 77; 1990, 184). İkinci açıklama ile

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

hemfikir değilim; Bkz. 3. 1. 5.

61. Bugün Belgorod-Dnestrovskiy.
62. Györffy (1939, 460; 1990, 188) bunu gözardı eder ve sadece -y geçişi olan Çağatayca biçimi verir.
63. Krş. Farsça vß 'house' (Steingass 1975, 1018), Osetçe kat 'konju{nja}' (Abaev 1958, 590).
64. Krş. Tkm. gat, Tat., Kırg., Başk., Kum., Kir. Tat. qat 'plast, sloj, rjad; etaı...', TTürk. kat 'Stockwerk, Etage; Lage; Falte.'
65. Tıpkı Cabouxiggul" boy ismindeki gibi, bkz. Bölüm 3. 2. 3).
66. Krş. Kuman tov [tou] 'Fahne' (Gr0nbech 1942, 250), aynı zamanda bkz. Nemeth 1932, 56.
67. Bu, İdil bölgesinde konuşulan Kıpçak dillerindeki (Tatar, Başkurt) y, i ve 2 seslerinde nadir görülen bir olgu değildir, yani Tatar yä{ (qw;) < *y#{ 'taze, genç', fakat bu çevredeki öbür Türk dilleri de (Az., Çuv., Kum.) damaksı nitelikler gösterir.
68. "Der den Rhomäern nächste Stamm sind die Păžänäg, dann Qifžaq, dann Oguz, dann Jämäk, Ba{girt, Basmil, Qai, Jabaqu, Tatar, Qirgiz; diese sind in der Nähe von China. Die Sprache der Bulgar, Suvar und Păžänäg in der Nähe der Rhomäer ist türkisch, aber in ein- und derselben Weise verstümmelt." (Brockelmann 1921, 36-8).
69. Örneğin yedinci boy isminin ikinci bileşenindeki Oğuz etkisi.
70. Renk ismi veya unvan olarak yorumlanabilecek unsurlar vardır ama hiçbirinde bu, aynı boy isminin iki bileşeninde de geçmez.

Kaynaklar :

- Abaev, V. I. 1958. Istoriko-etimologi eskiy slovar' osetinskogo jazyka 1-2. Moskva-Leningrad Az. - Azerice, Azizbekov, H. A. 1965. Azerbajdjansko-russkij slovar'. Bakî ÂMTF - Györffy Gy. 1963-98. Az Ârpad-kori Magyarorszäg történeti földraj za 1-4. Budapest.
- Bang, W. 1918. Über den Volksnamen Besenyö. Turan 3, 436-7.
- Bacot, J. 1956. Reconnaissance en Haute Asie seprentriionale par cing envoyés ouïgours au Ville siècle. JA 244, 137-53.
- Başk. - Başkurtça, Uraksin, Z. G. 1996. Baakirsko-russkij slovar'. Moskva.
- Baskakov, N. A. 1982. Mikroetnonimy uzov (oguzov) - ernyh klobukov v russkih letopisjah. AOH 36, 39-46.
- Berta Â. 1989. Üj velemeny török eredetö törzsneveinkröl. Keletkutatas tavasz, 3-17.
- Betra Â. 1991. Török eredetö törzsneveink. NyK 92, 3-40.
- Brockelmann, C. 1921. Mahmud al-KasgharO über die Sprachen und die Stämme der Türkenim 11. Jahrh. KCsA 1, 26-40.
- BT - Moravcsik, Gy. 1983. Byzantinoturcica 1-2. Berlin.
- Budagov, L. 1868. Sravnitel'nıy slovar' turecko-tatarskih nare çiy 1-2. Sanktpeterburg.
- CC - 1981. Codex Cumanicus. ed. Kunn, G. (Budapest Oriental Reprints Ser. B1) Budapest.
- Çuv. - Çuvaşça, Aamarin, N. I. 1928-50. Thesaurus lingual Tschuvaschorum. Slovar' uvaşskogo.
- Jazyka 1-17. çeboksarı.
- Clauson, G. Sir 1962. Turkish and Mongolian Studies. Prize Publication Fund 20, London.
- Kırım Tat. - Kırım Tatarcası, Asanov, ' . A. 1988. Krimskotatarsko-russkij slovar'. Kiyev.
- Czegledy K. 1950. Üj adat a besenyök történetehez. MNy. 46, 361-2.
- Czegledy K. 1954. A kangarok (besenyök) a VI. szazadi szir forrasokban. MTA Nyelv- es. Irodalomtudományi Osztályanak Közlemenei 5, 243-76.
- Czegledy K. 1956. Kangarok es zavarok. MNy. 52, 120-5.

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

- DAI - Moravcsik Gy. 1950. Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Budapest (= 1949. Konstantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio. English translation by Jenkins, R. J. H. Budapest).
- Doerfer, G. 1995. Türkische Farbbezeichnungen und Pferdezucht. CAJ 39, 208-27.
- DTS - 1969. Drevnetyurskiy slovar'. Nadaljaev, V. M. et. alii. Leningrad.
- ED - Clauson, G. Sir 1972. An Ethymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
- Egorov, V. G. 1964. Etimologi eskiy slovar' çuvaçaskogo jazıyka. eboksarıy.
- Erdal, M. 1991. Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon 1-2. Turcologica 7, Wiesbaden.
- Gabain, A. von 1950. Alttürkische Grammatik. Leipzig.
- Gag. - Gagauzca, Baskakov, N. A. Gagauzsko-russko-moldavskiy slovar'. Moskva.
- Golden, B. P. 1992. An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden.
- Gombocz Z. 1915. Árpádkori török személyneveink. MNyTK 16, Budapest.
- Gombocz Z. 1916. A besenyö népnévről. Mny. 12, 281-6.
- Göckenjan, H. 1972. Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden.
- Grönbech, K. 1942. Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. Kopenhagen.
- Gyárfás I. 1873. A jász-kunok története. II. Kecskemét.
- Gyóni M. 1943. A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Budapest.
- Györffy Gy. 1939. Besenyök és magyarok. KCsA 1. kieg. köt. 397-500.
- Györffy Gy. 1940. Besenyök és magyarok. Budapest.
- Györffy Gy. 1948. Krónikáink és a magyar östör[^]net. Budapest.
- Györffy, G. 1965. Monuments du lexique Petchénègue. AOH 18, 73-81.
- Györffy, G. 1972. Sur la Question de l'Etablissement des Petchénègues en Europe. AOH 25, 2B3-92.
- Györffy Gy. 1990. A magyarság keleti elemei. Budapest.
- Harmatta J. 1946. Színes lovú népek. Mny. 42, 26-34.
- Harmatta J. 1995. Egy szaszanida arany pecsétgyörö felirata. in: Bálint Cs. Kelet, a korai avarok és. Bizánc kapcsolatai. Szeged 342-4B.
- Houtsma, M. Th. 1894. Ein türkisch-arabisches Glossar. Leiden.
- Jenkins, J. H. 1962. Konstantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio volume II. Commentary. London.
- Jerney J. 1851. Keleti utazás a 'magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845 I. Pest.
- Kar. - Karaimce, Baskakov, N. A. 1974. Karaimsko-russko-pol'skij slovar'. Moskva.
- Kirg. - Kirgızca, Judahin, K. K. 1965. Kirgızsko-russkij slovar'. Moskva.
- Kkalp. - Karakalpakça, Baskakov, N. A. 1958. Karakalpaksko-russkij slovar'. Moskva.
- Kniezsa I. 1934. Cs_sz. MNy. 30, 104-6.
- Kovács L. - Veszprémy L. (ed) 1997. Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel 3, Budapest.
- Kristó Gy. - Makk F. - Szegfő L. 1973. Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez 1. Acta Historica 44.
- Kum. - Kumukça, Bamatov, Z. Z. 1969. Kumıksko-russkij slovar'. Moskva.
- Kurat, A. N. 1937. Peçenek tarihi. İstanbul.

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

- Kzk. - Kazakça, Shnitnikov, B. N. 1966. Kazak-English Dictionary. UAS 28. Bloomington. Lessing, F. D. 1973. Mongolian - English Dictionary. Bloomington.
- Ligeti L. 1986. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás el_tt és az Árpád-korban. Budapest.
- Marquart, J. 1898. Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Leipzig.
- Marquart, J. 1903. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig.
- Markwart, J. 1929. Kultur- und sprachgeschichtliche Analekten. UJb. 9, 68-103.
- MEH - 19863. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. ed. Györffy Gy. Budapest.
- Menges, K. H. 1944-45. Ethymological Notes on Some Pă änäğ Names. Byzantion 17, 256-80.
- Minorsky, V. 19702. HudŇnd al-’#lam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A. H.
- 9B2 A. D. London.
- Németh Gy. 1922. A besenyök ismeretéhez. MNy. 18, 2-7 (= 1922. ZurKenntnis der Petschenegen. KCsA 1, 219-25).
- Németh, J. 1927. Der Volksname Türk. KCsA 2, 275-81.
- Németh, J. 1930. Die petschenegischen Stammesnamen. UJb. 10, 27-34.
- Németh Gy. 1930a. A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest.
- Németh, J. 1932. Die Sprache der Petschenegen und Komanen. in: Németh, J. Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. BOH. 2, 50-9.
- Németh Gy. 1937. A tarka lovak országa. Ethnographia 43, 103-7 (= 1938. Das Volk mit den scheckigen Pferden. KCsA 1. kieg. köt. 345-52).
- Németh Gy. 1958. A tolmács szó történetéhez. NyK 60, 127-32 (= 1958. Zur Geschichte des Wortes tolmács ‘Dolmetscher’. AOH 8, 1-8).
- Németh Gy. 1991. A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás, tózzéteszi Berta Á. Budapest.
- Nog. - Nogayca, Baskakov, N. A. 1963. Nogaysko-russkiy slovar’. Moskva.
- Paasonen, H. 1908. Csuvas szójegyzék. A NyK 37. és 38. tótetének melléklete. Budapest.
- Pauler Gy. - Szilágyi S. (ed) 1900. A magyar honfoglalás kútfói. Budapest.
- Pelliot, P. 1949. Notes sur l’histoire de la Horde d’or. Paris.
- PLDR - 1978. Pamjatniki literatury drevnej Rusi. Na alo Russkoj literatury 11 - na alo 12 veka. ed. Liha eva, D. S. Moskva.
- Pletneva, S. A. 1960. Peçenegi, torki i polovcy v jujnorusskih stepjah. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR 62.
- Pritsak, O. 1975. The Pe enegs: A Case of Social and Economic Transformation. AEMAe 1, 211-35.
- Pröhle, W. 1909. Karatschajisches Wörterverzeichnis. KSz. 10, 83-150.
- Räsänen, M. 1969. Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen. Lexica Societatis.
- Fenno-ugrica 17, Helsinki.
- Radloff, W. 1893-1911. Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte 1-4. Sanktpeterburg. Róna-Tas A. 1995. A magyarság korai története. Szeged.
- Róna-Tas A. 1996. A honfoglaló magyar nép. Budapest.
- Schamiloglu, U. 1984. The Name of the Peçeneks in Ibn Wayyân’s al-Muqtabas. in: Oberling, P. (ed) Turks, Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun. Journal of Turkish Studies 8, 215-22.
- Senga, T. 1992. A besenyök a 8. században. Századok 126, 503-16.
- Senga, T. 1996. A T’ung-tien híradásai a tózzép-eurázsiai népekről. in: Kovács L. - Veszprémy L. (ed).

PEÇENEKLERİN DİLİ VE ERKEN TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR

- A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel 2. Budapest, 35-48.
- Sevortjan, E. V. 1978. Etimologi eskij slovar' tjurkskih jazykov II. Moskva.
- Steingass, F. 1975. A Comprehensive Persian-English Dictionary. Beirut.
- Szabó K. 1853. A X. századi besenyökről. Új Magyar Múzeum 3, 601-11.
- Szemerényi, O. 1976. 99 Südwestiranisches:: Lehnwörter im Ungarischen und Türkischen. Études. Finno-Ougriennes 13, 229-46.
- Szöcs J. 1992. A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből. Szeged.
- Tat. - Tatar, 1966. Tatarsko-russkij slovar'. Moskva.
- TESZ - 1967-84. A magyar nyelv történeti etimológiai szótára 1-4. ed. Benkő L. Budapest.
- Thurn, I. 1973. Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin.
- Tkm. - Türkmençe, Baskakov, N. A. - Karryev, B. A. - Hamzaev, M. J. 1968. Turkmensko- russkiy slovar'. Moskva.
- TTürk. - Türkiye Türkçesi, Steuerwald, K. 1972. Türkisch - Deutsches Wörterbuch. Wiesbaden.
- Vámbéry Á. 1882. A magyarok eredete. Budapest.
- Wolff, F. 1935. Glossar zu Firdosis Schahname. Berlin.
- Zenker, J. T. 1866. Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch 1-2. Leipzig. Zimonyi I. 1998. A besenyök nyugatra vándorlásának okai. Acta Historica 106, 129-4.